

Міністерство освіти і науки України
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Кафедра педагогіки спеціальної та соціальної освіти

Завітренко Д. Ж.

Рацул А. Б.

Нагорна О. В.

СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА ГЕОГРАФІЇ

Кропивницький
2022

Рекомендовано до друку методичною радою
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
(протокол № 2 від 8 червня 2022 р.).

Рецензенти:

- Савченко Н. С.** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;
- Пасічник Н. О.** – доктор історичних наук, професор кафедри математики, статистики та інформаційних технологій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Автори:

- Завітренко Д. Ж.**, кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри педагогіки спеціальної та соціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;
- Рацул А. Б.**, заслужений працівник освіти України, кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки спеціальної та соціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;
- Нагорна О.В.**, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки спеціальної та соціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

З 13 Спеціальна методика географії. Навчально-методичний посібник / Завітренко Д. Ж., Рацул А. Б., Нагорна О. В. Кропивницький: ФОП Піскова М.А., 2022. 74 с.

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	4
Тема 1. ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ КУРСУ ГЕОГРАФІЇ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ	5
Тема 2. ПРЕДМЕТНІ УРОКИ – ОСНОВА ВИВЧЕННЯ КУРСУ ГЕОГРАФІЇ.....	11
Тема 3. КРАЄЗНАВСТВО У ВИКЛАДАННІ ГЕОГРАФІЇ	24
Тема 4. НАОЧНІСТЬ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ	32
Тема 5. РОБОТА З ГЕОГРАФІЧНОЇ КАРТОЮ	35
Тема 6. ПОВІДОМЛЕННЯ УЧИТЕЛЕМ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ.....	49
Тема 7. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ УЧНІВ	53
Тема 8. ПЕРЕВІРКА ЗНАНЬ УЧНІВ	64
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ІЗ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕТОДИКИ ГЕОГРАФІЇ.....	69
ДОДАТОК.....	71

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Посібник розраховано на студентів галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 016 Спеціальна освіта. При його створенні враховувалося, що зі спеціальною методикою географії студенти ознайомлюються на останньому курсі. Оскільки студенти вже вивчили особливості розумового розвитку учнів спеціальних шкіл та більшість інших спеціальних методик, вивчення методики географії передбачає знання з олігофренопедагогіки, корекційної психопедагогіки спеціальної психології.

У посібнику, окрім навчального матеріалу за темами курсу, студентам пропонуються контрольні запитання та література для самостійної роботи.

Вивчаючи пропонований курс, студенти опановують знання про:

- загальну мету географічної освіти в спеціальній загальноосвітній школі для дітей із вадами розумового розвитку;
- шляхи формування в учнів комплексного узагальнювального уявлення про Землю як планету;
- способи навчати розумінню природничо-географічних і соціально-економічних процесів;
- шляхи формування географічної культури учнів;
- специфіку та особливості виховання патріотизму та любові до рідного краю, Батьківщини.

Тема 1. ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ КУРСУ ГЕОГРАФІЇ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

План

1. Географія як навчальний предмет у спеціальній школі.
2. Мета предмету «географія» та завдання вчителя географії в спеціальній школі.

3. Програма курсу «Географія».

1. Географія як навчальний предмет у спеціальній школі

Основне завдання кожного вчителя спеціальної школи – допомогти дитині з особливими освітніми потребами стати на правильний шлях, виправити по можливості її недоліки, зробити все, щоб вона їх не відчувала, залучити її до суспільно корисної діяльності. Для здійснення цього завдання потрібно виявити найбільш ефективні методичні форми викладання та вдосконалення всього навчального процесу.

Географія – предмет, що захоплює, збуджує інтерес, розвиває мислення, пам'ять, мовлення учнів, поглиблює розуміння ними навколишніх явищ, громадських подій. Цей предмет дає багатий матеріал для ідейно-політичного виховання дітей, прищеплює любов до своєї Батьківщини, до людей, до праці, сприяє корекції особистості дитини з особливостями в розвитку.

Вивчення природи, пізнання її закономірностей допомагає учням опанувати конкретні знання й трудові навички, розширює їх світогляд, сприяє формуванню насамперед матеріалістичного світогляду.

Використовуючи ці особливості предмета, учитель географії може дати багато учням, якщо він, спираючися на принципи індивідуального та диференційованого підходу до дітей, буде невпинно вдосконалювати методи й прийоми педагогічної роботи.

При вивченні елементарного курсу географії в спеціальній школі, учні набувають певні знання, які, зі свого боку, складаються з уявлень, понять і суджень.

Географічне уявлення – це відтворення у свідомості учня образу географічного об'єкта. Однак географічне уявлення передає тільки зовнішній вигляд цього об'єкта, отриманий за допомогою наочних засобів, порівняння з відомим, шляхом безпосередніх спостережень. Уявлення про предмет або явище можна мати, не знаючи про них істотного, основного.

2. Мета предмету «географія» та завдання вчителя географії в спеціальній школі

Основним дидактичним завданням учителя географії є формування в учнів уявлень про властивості географічних об'єктів, про зв'язок між ними та явищами із виокремленням найважливішого в досліджуваному й міркувань, якими ці географічні поняття об'єднуються в систему.

Географія в спеціальній школі, як і в масовій, досліджує всі явища в їх причинному зв'язку, у їх постійній взаємодії, що важливо для розвитку пізнавальної діяльності дітей із вадами розвитку.

Практичні роботи, що виконуються учнями в процесі вивчення географії, передбачають дві основні мети:

- дати учням необхідні практичні навички;
- виробити в дітей уміння використовувати здобуті навички в інших видах діяльності.

Вивчення географії передбачає й заняття суспільно корисною працею (участь в озелененні, охорона птахів тощо), зв'язок із трудовим навчанням (виготовлення наочних посібників, ремонт навчального обладнання, оформлення краєзнавчого куточка, робота на географічній майданчику).

Одним із завдань учителя географії є систематичне проведення словникової роботи. Збагачуючи словник учнів, ми розвиваємо їх мислення й мовлення. Відомо, що мовний розвиток дітей-олігофренів, зазвичай, затримується. До того ж, розумово відсталі діти часто бувають відстороненими, виявляють негативізм, тому педагог повинен урахувати всі компоненти мовленнєвої діяльності, над формуванням яких він працює, а також труднощі й відхилення в інтелектуальному та мовному розвитку школярів з особливими потребами.

Викликати в учнів інтерес до предмету – також важливе завдання вчителя географії. Інтерес можна розвинути на правильно продуманих уроках, практичних роботах, екскурсіях, за допомогою дослідів, умілим використанням навчальних фільмів.

Важливим завданням вчителя географії є здійснення наступності в навчанні учнів молодших та старших класів, а також міжпредметні зв'язки географії з малюванням (роботи в зошиті), з рідною мовою (словникова робота, вправи, що містять географічні терміни), з арифметикою (обчислення масштабів, вимірювання, розв'язання задач із географічною тематикою) і обов'язково з історією й природознавством, з якими географія має багато суміжних, взаємодоповнювальних тем.

3. Програма курсу «Географія»

Як самостійний предмет географія вивчається з 5 класу. У 1–4 класах учні отримують деякі географічні знання на предметних уроках та екскурсіях.

Навчальна програма з географії для спеціальної школи побудована так, що початкове ознайомлення з поверхнею Землі відбувається через найближче оточення й за допомогою наочних посібників, закінчується ж переходом до вивчення її зображення на глобусі, а потім на мапі.

Програмою передбачено повторюваність матеріалу в різних формах й обсягах, що водночас ускладнюється й розширюється від 5 до 9 класу. Більшість занять у курсі географії в спеціальній школі відводиться на вивчення України.

У 5 класі навчальний матеріаліз географії подається в системі початкових відомостей, уявлень та понять, отриманих учнями в молодших класах на предметних уроках.

Тема «Орієнтування на місцевості» сприяє формуванню в розумово відсталих дітей просторових уявлень і навичок орієнтування, необхідних у житті, а також готує до вивчення теми «План місцевості» й до роботи з географічною картою.

Велике значення для розумово відсталих дітей також має вивчення теми «Форми поверхні Землі і вода». Учні ознайомлюються з простими формами рельєфу на екскурсіях і за допомогою малюнків, навчальних фільмів та інших наочних посібників, а отримують

уявлення, поняття про океани й моря, гірські хребти й річки, озера, канали, гідроелектростанції (без використання карти).

Після вивчення рельєфу своєї місцевості учні вчаться складати план, а потім читати географічні карти, що викликає труднощів дітей із вадами розвитку, тому тема «План і карта» вимагає особливої підготовки й уваги вчителя. План ділянки (для початкового ознайомлення з принципом побудови плану місцевості) повинен бути спрощеним, з невеликою кількістю зображуваних об'єктів. У цьому ж розділі учням дається поняття про масштаб, яке формується через міцних вимірювальних навичок.

Читання фізичної карти за умовними кольорами також складне для дітей з вадами розвитку, тому потрібна велика увага вчителя й застосування ним різноманітних прийомів закріплення знань учнів.

При вивченні теми «Земна куля» учні ознайомлюються з глобусом – моделлю земної кулі, із розташуванням частин світу й океанів, із географічним положенням нашої країни на глобусі та карті півкуль, читають статті про навколосвітні подорожі Магеллана й Крузенштерна, позначаючи їх шлях на карті, отримують елементарне уявлення про причини зміни дня та ночі.

Тема «Теплові пояси на земній кулі» пов'язує попередню тему з темою «Картини природи і життя населення на земній кулі». Діти отримують елементарні відомості й уявлення про тропічні ліси та пустелі, про життя населення в спекотних, холодних і помірних країнах.

Тема «Карта нашої Батьківщини» готує учнів до вивчення географії України в 6 класі.

Програму 6 класу повністю присвячено географії нашої країни; ознайомленню з межами країни та прикордонними державами, із природою й працею українців за природними зонами. До того ж учням даються короткі відомості про географічне положення кожної зони, про її природні умови, про населення і його заняття. Водночас вони дізнаються про успіхи, досягнуті в господарстві й житті населення за роки української влади, про те, як змінилися природні умови під впливом трудової діяльності людей.

При вивченні теми «Україна – наш дім» спочатку учні ознайомлюються з географічним розташуванням країни, її столицею

та основним населенням, потім із її природними умовами; значна увага приділяється також праці людей у промисловості й сільському господарстві. Наприкінці учні запам'ятовують назви й розташування на мапі деяких багатонаселених промислових міст і портів.

Обладнанням таких уроків є фізична й політична карти України, картини природи й праці, кінофільми та презентації про країну, контурні карти. На контурних картах учні позначають кордони, назви столиці країни, великі міста, умовними знаками – найважливіші родовища корисних копалин. Особлива увага приділяється різноманітності занять населення, значенню трудової діяльності людини.

Учитель звертає увагу учнів на зв'язок занять населення з природними умовами. При цьому необхідно користуватися пройденим матеріалом під час вивчення природних зон.

У процесі вивчення всього курсу використовується краєзнавчий матеріал, прищеплюється любов до природи. У 6 класі доцільно організовувати більше екскурсій на виробництво, залучати учнів до участі в суспільно корисній праці, а також запрошувати для розповіді про важливі види діяльності фахівців із тих підприємств, які відвідали діти.

Курс 7 класу містить короткі відомості про Землю, Сонце та Місяць. Учні отримують елементарні поняття про зірки й планети, ознайомлюються з доказами кулястості Землі, з її рухом. Учні пояснюють причини затемнення Сонця і Місяця, повідомляють найпростіші відомості про штучні супутники Землі та ракети, про польоти людей у космос. Учні читають статті про виверження вулканів, землетруси, урагани, повені та інші стихійні лиха, ознайомлюються з можливими заходами боротьби з ними.

У 8 класі діти вчать географічну карту світу. У 9 класі закінчується курс географії в спеціальній школі оглядом частин світу й найважливіших держав, а також повторенням й узагальненням знань учнів про свою країну.

Навчальна програма з географії для спеціальної школи містить конкретні назви географічних об'єктів для вивчення в кожному класі, а також пропонує приблизну кількість годин на ту чи ту тему. До того

ж, дається перелік основних практичних робіт, які необхідно виконати учням з особливими освітніми потребами.

Пояснювальна записка до програми вказує на важливість цих робіт для навчання дітей умінню оперувати отриманими знаннями. Навчальна програма з географії, як і пояснювальна записка до неї, має бути ретельно вивчена учителем географії та слугувати підґрунтям у процесі навчання учнів.

Курс елементарної географії в спеціальній школі дає широкі можливості корекції психіки дитини з вадами розвитку, її пізнавальної діяльності, виховання.

Завдання вчителя – реалізувати ці можливості.

Практичні завдання

1. Порівняти програми з навчальної дисципліни «Географія» для звичайної та спеціальної школи: виокремити спільне та основне.

2. Визначити особливості вивчення географічної карти світу дітьми з особливими потребами.

3. Розробити порівняльну характеристику однієї із тем, які вивчаються як в спеціальній, так і в звичайній загальноосвітній школі.

Тема 2. ПРЕДМЕТНІ УРОКИ – ОСНОВА ВИВЧЕННЯ КУРСУ ГЕОГРАФІЇ

План

1. Цінність предметних уроків географії в спеціальній школі.
2. Значення предметних уроків.
3. Актуальні форми проведення уроків географії в спеціальній школі.
4. Специфіка ведення календаря погоди на підставі спостережень за природою.
5. Виготовлення календаря погоди.
6. Завдання для самостійних спостережень учнів.
7. Зміст роботи з календарем природи в 2 класі.
8. Зміст роботи з календарем природи в 3 класі.
9. Зміст роботи з календарем природи в 4 класі.
10. Узагальнення даних за календарем природи.
11. Поняття температури повітрята зміни погоди. Завдання для 4 класу.

1. Цінність предметних уроків географії в спеціальній школі

Предметні уроки в молодших класах спеціальної школи сприяють оволодінню системою знань курсу з географії, тому не можна повноцінно здійснювати викладання географії, не опанувавши методику їх проведення. Учителю слід ретельно вивчити програму й підручники початкових класів (добре, якщо в нього є досвід роботи в 1–4 класах). У будь-якому разі вчитель географії в спеціальній школі має знати весь обсяг знань, умінь і навичок зі свого предмета, а також матеріал географічного змісту в призначених для спеціальних шкіл підручниках із читання, природознавства, історії.

Предметні уроки мають абсолютно послідовний зміст: предмети і явища навколишньої дійсності вивчаються дітьми не ізольовано один від одного, а в певній послідовності, у доступних їм розумінню зв'язках і відношеннях, що сприяє первинним зрозумілим їм узагальненням.

Педагогічна цінність таких уроків полягає в тому, що учні набувають знання завдяки спостереженням, ознайомлюються з предметом не зі слів учителя, а шляхом безпосереднього сприйняття його органами чуттів. Унаслідок такого сприйняття в свідомості учнів утворюється чітке уявлення про досліджуваний предмет, через яке формуються елементарні поняття.

2. Значення предметних уроків

В умовах перебудови шкільної освіти, спрямованої на зміцнення зв'язку школи з життям, предметні уроки набувають особливого значення. Це пов'язано з:

– по-перше, у процесі вивчення об'єктів на цих уроках розширюються й поглиблюються знання учнів з особливими потребами про навколишній світ, оскільки діти безпосередньо пізнають предмети і явища, які є близькими до явищ довкілля. Педагогіка обґрунтовує потребу такого чуттєвого сприйняття учнями досліджуваних предметів і явищ матеріального світу;

– по-друге, на предметних уроках діти порівнюють предмети, виявляють причинно-наслідкові зв'язки між ними, що сприяє розвитку в школярів логічного мислення;

– по-третє, пізнання учнями навколишньої дійсності, яке проходить в нерозривному зв'язку з формуванням у них мовлення як засобу спілкування, готує дітей до оволодіння системою теоретичних знань курсу географії та дає багатий матеріал, необхідний їм в практичній діяльності.

У програму предметних уроків вміщено основи знань із природознавства й географії. Особлива увага надається ознайомленню учнів із працею людей. Вивчення навчального матеріалу зв'язується з практичними роботами учнів. При цьому добираються такі завдання, виконання яких сприяє розвитку мислення й самостійності школярів.

3. Актуальні форми проведення уроків географії в спеціальній школі

Завдання вчителя полягає не тільки в тому, щоб показати дітям предмет і розповісти про нього, а й в тому, щоб навчити їх спостерігати, порівнювати, виокремлювати істотні ознаки, висловлювати свою думку, а також застосовувати отримані знання на практиці.

У тому разі, якщо не можна показати предмети в класі через їх розмір (наприклад, дерево) або з інших причин (наприклад, показ сніжинок, спостереження за сонцем), проводяться екскурсії.

Спостереження за природою, яким відводиться важливе місце на предметних уроках у 1–4 класах, допомагають учням з особливостями розвитку осмислювати явища природи (приліт граків, наприклад, коли тане сніг; струмки, проталини, перші купчасті хмари на синьому небі говорять про початок весни, відліт різних видів птахів – про те, що скоро прийде зима). Такі спостереження дають матеріал для усвідомленого пояснювального читання, є основою виховання школярів, розширюють їхній світогляд, учать дітей любити й охороняти рідну природу. Спостереження стають методом, який пов'язує класні заняття з місцевою природою, життям людей. Знаючи природу свого краю, учні легше можуть уявити її особливості на далекій півночі або на півдні.

Отже, спостереження дуже важливі в навчальному процесі, однак цей розділ роботи недостатньо висвітлено в програмах і підручниках для 1-4 класів спеціальної школи, а чинні рекомендації з ведення календаря природи суперечливі. Тому особливої уваги потребують конкретні форми організації спостережень за природними явищами й ведення календаря природи в молодших класах.

Щоб діти правильно й із задоволенням вели календар природи, учитель має знати методику його ведення. Починати потрібно з екскурсій. Зібрані на екскурсії матеріали, враження й спостереження допоможуть учням уточнювати й систематизувати отримані уявлення.

Уже в 1 класі на перших осінніх прогулянках й екскурсіях дітей ознайомлюють з особливостями осінньої погоди. Вони спостерігають, як опадає листя, збирають по кілька листочків і жолудів, одночасно вчать рахувати, порівнювати їх за величиною (маленький – великий, довгий – короткий, рівний), за кількістю (багато – один, багато – мало) і кольором (жовті, зелені). До того ж у них розвиваються й просторові уявлення (тут – там, близько – далеко, праворуч – ліворуч тощо).

Розрізнення листя дерев за кольором, розміром, формою, поняття листопада як притаманної ознаки осені при веденні календаря природи найкраще закріплювати поступово.

4. Специфіка ведення календаря погоди на основі спостережень за природою

На екскурсії вчитель неодноразово звертає увагу дітей на те, як світить сонце, яке на колір небо. Після перших екскурсій учитель пропонує учням записувати те, що вони бачили (стан погоди й наявність матеріалу, який зібрали діти). Учитель приносить до класу заздалегідь заготовлений аркуш, на якому в лівому кутку наклеєний листок відривного календаря з відповідним місяцем і числом. Діти читають. Учитель каже: «Давайте подумаємо, як написати, що сьогодні весь день світило сонце. Якого кольору було небо? Якого кольору сонце?» Для позначення погоди відводиться правий верхній кут, у якому наклеюється квадрат з блакитного паперу, а на нього «сонце», що позначається жовтим або помаранчевим кружечком. Можна те й те намалювати кольоровими олівцями. У незаповненій нижній частині листа можна наклеїти малюнок із зображенням екскурсії дітей у парк або жовте листя берези тощо. Так само оформлюється календар і в наступні дні тижня.

Учитель пропонує дітям щодня дорогою в школу звертати увагу на колір неба, на поведінку птахів й інших тварин, подумати над тим, що можна позначити в календарі природи.

Кожного дня на оформлення календаря відводиться 5–10 хв. наприкінці останнього уроку. У цей час узагальнюються спостереження, зроблені дітьми протягом дня. Робота зазвичай починається з читання попереднього листка календаря, тобто оглядом спостережень минулого дня. При цьому в учнів запитують: Який був учора день? Ясний? Похмурий? Як він називався? А сьогодні який день? Хто зуміє назвати? Який день тижня був учора? Який сьогодні? (Діти, які перейшли зі звичайної школи, можуть уже знати дні тижня). За правильні відповіді дітей треба хвалити, заохочуючи до наступної роботи.

Наприкінці тижня 7 аркушів календаря слід наклеїти на картон або щільний папір, а під ним – смугу чистого щільного паперу, розділеної на 7 частин, з нанесенням на кожній із них днів наступного

тижня. Діти відразу розуміють, що треба робити. Однак перед оформленням першого дня учитель пропонує учням подивитися на календар за минулий тиждень і «прочитати» його.

Поступово діти звикають за допомогою календаря розповідати про те, що вони спостерігали протягом минулого тижня, і робити узагальнення, які зазвичай проводяться по понеділках. Наприклад, учні підраховують, скільки було в тижні сонячних, похмурих, дощових днів, які відбулися зміни в природі (випав перший сніг, замерзли калюжі, набрякли бруньки на тополі тощо), що цікавого, нового відбулося в шкільному житті (ходили на екскурсію в зоопарк, почали опалювати школу тощо). Така робота сприяє засвоєнню того, що тиждень складається з 7 днів (5 навчальних і 2 вихідних), запам'ятовуванню назв днів тижня, їх порядку.

5. Виготовлення календаря погоди

Матеріал для календаря заготовлюється на уроках ручної праці, малювання. Так, на уроках праці з сірого паперу вирізаються квадрати для позначення похмурої погоди, з білого паперу – кружечки для позначення снігу, на яких малюються сніжинки, з блакитного паперу вирізаються квадрати, які позначають «ясне небо», на них наклеюється жовте або помаранчеве коло-«сонце». Учні за допомогою вчителя заздалегідь добирають малюнки, вірші та інші матеріали, які можуть бути використані під час ведення та оформлення календаря (сухе листя, квіти, плоди рослин, гілки з бруньками, дитячі малюнки, тематичні картинки).

Усе оформлення календаря перший час здійснює вчитель за присутності дітей, поступово привчаючи їх до самостійності. Тривалість такої роботи залежить від складу класу та індивідуальних особливостей учнів.

Надалі встановлюється порядок: хто з дітей перший помітить будь-яке явище, той і робить відмітку в класному календарі, наклеює малюнок тощо. Це буде стимулювати розвиток інтересу й спостережливості в дітей. Кожен учень буде прагнути помітити щось нове, щоб взяти участь в оформленні календаря.

6. Завдання для самостійних спостережень учнів

Зміст календаря ускладнюється з набуттям учнями нових знань.

У 1 класі учням можна давати завдання для самостійних спостережень восени, взимку й навесні за такими питаннями:

- Коли опало листя на деревах у нашому саду?
- Коли з'явилися перші замерзлі калюжі?
- Коли почали опалювати школу?
- Коли вперше випав сніг?
- Коли ми вдягли зимові пальта?
- Де сідають горобці в морози?
- На чому катаються і в які ігри грають діти взимку?
- Коли почав танути сніг у парку? У лісі?
- Коли зазеленіла перша травичка?
- Коли ви вперше побачили листочки на березі? Якого вони кольору?
- Коли з'явилися кульбаби, медунки, метелики, жуки?

Отже, уже з 1 класу діти привчаються систематично спостерігати, як осінь змінює природу, як вона змінюється взимку, як закінчується зима, якою стає природа навесні, як весна змінює літо. Календар природи привчає дітей розглядати кожне природне явище в русі, розвитку, допомагає їм засвоїти притаманні особливості кожної пори року.

На літо учням можна дати завдання намалювати й розфарбувати ягоди, гриби, овочі.

7. Зміст роботи з календарем природи в 2 класі

У 2 класі в перші ж дні вчитель проводить бесіду про те, як відпочивали діти, яких бачили лісових звіряток, які види робіт людей спостерігали, з'ясовує, хто з дітей виконав літнє завдання. Якщо є кілька виконаних робіт, ці роботи й малюнки обговорюються, розглядаються в класі – влаштовується невелика виставка.

У бесідах із дітьми, на екскурсіях ранньої осені, під час перегляду навчальних фільмів в учнів закріплюються знання про ознаки літа (сонячні, спекотні дні, теплі дощі, зелене листя на деревах, збір ягід і грибів).

У 2 класі оформлення календаря може бути таким же, як і в 1 класі. Однак якщо більшість учнів досить добре справлялася з оформленням календаря наприкінці першого року навчання, можна дати їм додаткові знання, наприклад, запропонувати учням

застосовувати деякі загальноприйняті умовні позначення стану погоди: чистий прямокутник – ясно, заштрихований прямокутник – похмуро, два великі кола – дуже сонячно, одне – помірно сонячно, шестипроменева сніжинка – сніг, буква М – мороз, буква Т – тепло. Ознаки пір року доповнюються відповідно до навчальної програми та розвитку учнів. Рекомендується продовжувати читання календаря за минулий рік і за тиждень, оскільки діти вже розуміють поняття «тиждень» і «частини доби». Коли закріплено поняття «тиждень», можна з тижнів скласти місяць. За допомогою вчителя на початку кожного місяця учні узагальнюють вивчене.

Для оформлення календаря за місяць можна використовувати лист картону. У його верхній частині робиться напис «Календар природи», указується місяць, клас, школа. Нижче рядами (за тижнями) наклеюються листки календаря на кожен день.

У грудні, з приходом зими, учитель показує дітям табличку: Осінні місяці: 1) вересень, 2) жовтень, 3) листопад і вивішує на дошці календар за всі три місяці осені.

На уроках математики можна порахувати, скільки в кожному місяці було дощових і сонячних днів. На уроках читання, розвитку мовлення можна скласти розповідь за картиною «Золота осінь» і провести бесіду за питаннями:

- Яким буває ліс восени?
- Що відбувається з деревами?
- Що ви знаходили під дубом, окрім листя? (Жолуді)
- Що бачили на горобині? (Ягоди)
- Як люди готуються до зими?
- Якими стали дні? (Коротшими – запалюємо рано світло.)

Для замальовок і записів унизу і з боків календаря залишаються поля шириною 10–15 см. За допомогою малюнків і записів в календарі природи учні відзначають усе, що позначалося в 1 класі, а також: кінець листопада, сильні морози, хуртовини, відлига, поява листя, приліт птахів, льодохід, сезонні роботи на городі й в саду.

На літо діти отримують завдання: записати, яких бачили птахів, зібрати й засушити листя, квіти.

8. Зміст роботи з календарем природи в 3 класі

У 3 класі спостереження ускладнюються й поглиблюються. Учні засвоюють нові поняття: «хмари» (з хмар йде дощ), «роса», «туман», «злива», «град». Після вивчення цих явищ природи вчитель на дошці вивішує їх умовні позначення.

В осінні місяці учні спостерігають за сонцем на небі в різний час дня, ознайомлюються з осінніми роботами в полі. У них розширюється й поповнюється словниковий запас, пов'язаний з ознаками осені (небо – сіре, похмуре, хмарне, блакитне, синє, листя – жовті, червоні, багряні, сухі, легкі, опалі тощо).

Узимку дітям дається поняття «хуртовина» (позначається умовним знаком– «стрілками»).

Учні 3 класу, окрім явищ, про які вони дізналися в 1 і 2 класах, відзначають замерзання річки, ставка, льодохід, останні сніжинки, останній приморозок на поверхні ґрунту, поява таловин, струмків, перші купчасті хмари, приліт граків, початок набрякання бруньок, цвітіння верби, лютиків, мати-й-мачухи, колосіння озимого жита, першу грозу, перший грім.

Спостереження за погодою відбуваються щодня, а доповнення вносяться, якщо виникають цікаві явища. На літо учні отримують завдання: прочитати якусь книжку про природу; зібрати корисні рослини, камінчики, черепашки; можна роздати дітям квіткове насіння (наприклад, айстри), для того, щоб виростити в горщику квітку. Більш успішні учні можуть наприкінці серпня написати твір із кількох речень на тему: «Де я був улітку і що бачив цікавого».

9. Зміст роботи з календарем природи в 4 класі

У 4 класі всі названі природні явища повинні вивчатися повніше й глибше. Зокрема, якщо дітям попередніх класів важко було визначити, коли настає зима, оскільки сніг багато разів то покривав землю, то танув, а в 4 класі це питання розв'язується остаточно.

Учні повинні вже знати притаманні ознаки літа (спекотні дні, теплі дощі, буяння трав і квітів), осені (зменшення дня, подовження ночі, похолодання, часті дощі, бруд на вулиці, листопад, відліт птахів, збирання врожаю, підготовка жител до зими), зими (довгі ночі, короткі дні, морози, хуртовини, сніг, голі дерева, зимові роботи людей, зимові ігри) і, нарешті, весни (потепління, танення снігу, льодохід, розлив річки, розпускання бруньок на деревах, поява комах,

приліт птахів, перша зелена трава й весняні квіти, сільськогосподарські роботи, весняні ігри дітей).

Потреба узагальнення відомостей із календарів природи за сезон передбачає вміння дітей виокремлювати особливості весни, літа, осені й зими та порівнювати їх. Унаслідок такої роботи діти вчать пізнавати кожну пору року не за однією чи двома, а за низкою ознак. Наприклад, «взимку холодно, морозно, падає сніг, дні короткі, а ночі довгі; люди вдягаються тепло, річка замерзає, дерева без листя, покриті снігом, тільки ялинки та сосни зеленітощо».

10. Узагальнення даних за календарем природи

Найкраще узагальнювати дані за попередній сезон після того, як певна пора року настає досить яскраво. Для цього необхідно мати такий матеріал:

1. Календарі природи за минулі 3 місяці.
2. Репродукції картин із зображенням досліджуваної пори року.
3. Експонати, зібрані під час екскурсій.
4. Дитячі малюнки, твори.
5. Вірші, загадки, прислів'я про конкретний сезон.

Наведемо фрагмент уроку, на якому учні 4 класу узагальнювали відомості за минулу зиму за календарем природи. Урок проводився 22 березня.

Обладнання уроку: плоди горобини, клена, липи, шишки сосни і ялини; картини із зображенням зими.

На дошці три календарі за зимові місяці, над ними написано: «Зима: 1) грудень, 2) січень, 3) грудень». Учитель проводить бесіду за такими питаннями:

- Яка зараз пора року?
- Яка пора року закінчилася?
- Скільки в році місяців? Назвіть їх?
- Які ви знаєте зимові місяці?
- Подивіться на календар і скажіть, коли почалася зима. Якого числа?
- Як ви дізналися, коли настала зима? (Зима настала 11 грудня, оскільки випав сніг, який більше не танув).
- Як ще дізнаємося за календарем, що настала зима?

Учні відповідають, що на малюнках і картинках, наклеєних у календарі за грудень, зображені візерунки на вікнах, люди в теплому одязі й взутті, діти катаються на санках, лижах, ковзанах.

– Що зараз відбувається надворі? (Тане сніг, де-не-де вже видно землю, горобці весело цвірінькають і купаються в калюжах від талого снігу).

Учитель пояснює, що лютий прийнято вважати останнім зимовим місяцем, однак у цьому році зима не закінчилася в лютому.

– Коли ж скінчилася зима? (Зима скінчилася 13 березня, коли стало скапувати з дахів, надворі з'явилися калюжі, пішов дощ).

– Якою була зима в цьому році? (Холодна, сувора, було багато морозних днів у січні й лютому).

Учитель пропонує порахувати за календарем кількість морозних, ясних і похмурих днів.

– Скільки було взимку похмурих днів?

– У якому місяці було багато ясних днів? (У лютому. Це був найхолодніший місяць).

– А в якому місяці було багато похмурих днів? (У грудні. Цей місяць був не дуже холодним).

– Які свята запам'яталися взимку? (6 грудня – День української армії, 19 грудня – День Святого Миколая, 30 грудня в школі – новорічна ялинка)

Наприкінці діти ще раз повторюють особливі ознаки зими як пори року.

Підбиваючи підсумки за сезон, учні можуть порівняти, на скільки днів раніше чи пізніше минулого року випав перший сніг, коли замерзла річка, скреснув лід, з'явилися листя на березі.

11. Поняття температури повітрята зміни погоди. Завдання для 4 класу.

У 4 класі учням дається поняття температури повітря, учніознайомлюються з термометром, навчаються підраховувати градуси. Для цього кожен учень повинен зробити з картону «градусник» (справжній термометр прикріплюється за вікном в коридорі або в класі). Черговий у класі один раз на день в той самий час, визначений учителем, записує в календар температуру повітря. Діти спостерігають за хмарністю, опадами. Якщо клас не надто

слабкий, учитель може запропонувати учням провести додаткові спостереження, наприклад, за відтінками кольору неба. За допомогою вчителя малювання можна зробити барвисту таблицю відтінків неба (блакитне, синє, світло-блакитне) і зорі (жовта, рожева, червона). Хоча такі таблиці зрозумілі не всім учням з особливостями розвитку й не обов'язкові для засвоєння, вони корисні, оскільки розвивають спостережливість, увагу, художній смаку дітей. Окрім того, вміння розрізняти колір неба й зорі допоможе учням навчитися передбачати погоду за місцевими ознаками й прикметами.

Учитель може вибрати кілька ознак, притаманних місцевості, де розташована школа, виписати й перевірити їх з учнями.

Наприклад:

– Після ясної погоди зоря під час заходу сонця багряно-червона – слід чекати на хмарну погоду.

– Вечірня зоря зазвичай яскраво-жовта, золотиста – на гарну погоду.

– Удень небо білясте – буде дощ.

– Кола навколо сонця – до негоди.

– Сонце сідає на чистому небі – наступного дня буде хороша погода.

– Сонце заходить за густі хмари з червоними краями – слід чекати на погану погоду.

У 4 класі діти систематично спостерігають за висотою сонця й вітром: учаться розрізняти сильний вітер, слабкий, помірний. Це важливо, оскільки вітер має велике значення в зміні погоди, до того ж спостереження за його напрямком і силою збагачує уявлення учнів. На уроках читання вчитель може дати учням дієслова й дієслівні словосполучення, які описують вітер як природне явище: гуде, шумить, завиває, разносить сухе листя, дме сильно.

На уроках розвитку мовлення можна дати дітям завдання описати погоду. Такі завдання дуже корисні: учні уважніше придивляються до навколишніх явищ, шукають найбільш точні визначення.

У 4 класі дітям можна запропонувати питання й завдання:

– Із яких рослин на пришкільній ділянці зібрано насіння?

– Коли і на яких деревах почалося помітне пожовтіння листя?

– На яких деревах облетіло листя раніше, на яких – пізніше?

- Коли птахи відлетіли у вирій? Чому?
- Коли зникли мурашки, метелики, мухи?
- Викопайте якусь рослину й посадіть її в горщик. Намалюйте овочі, фрукти, гриби і ягоди, які збирали або знаєте.
- Коли випав перший сніг?
- Коли сніг покрит усю землю?
- Коли замерзла річка?
- З якого числа дні стали довшими?
- Відзначте в календарі появу інею на деревах, сильні морози, відлигу, ожеледицю. Виміряйте товщину снігового покриву.
- Коли почався льодохід?
- Чому з'явилися бурульки?
- Коли прилетіли граки, шпаки?
- Коли була перша гроза, грім?
- Коли зацвіли кульбаби, яблуні?
- Коли садять картоплю, сіють огірки?
- Коли з'явилися перші метелики, жуки?

Поруч із календарем природи можна облаштувати невелику полицку, на якій діти будуть розставляти ті чи ті натуральні предмети, що засвідчують прихід нової пори року (наприклад, гілки з набряклими бруньками, розпустилося листя й забуяли квіти, рослини в горщиках, з'явилися перші метелики, жуки). Під ними записуються дата, ім'я та прізвища учня, який зауважив першим певне явище.

Під час спостережень треба постійно звертати увагу учнів на зв'язок між погодою, працею й життям населення, роботою транспорту, на ту боротьбу, яка ведеться в нашій країні з несприятливими кліматичними умовами, з небезпечними явищами природи.

На літо діти отримують завдання: зібрати гербарії різних рослин, позначити дні, коли пройшли грози зі зливами, коли бачили веселку, зробити замальовки або виростити будь-яку рослину.

Восени організовується виставка літніх робіт учнів. Кращі роботи та твори учнів відзначаються на лінійці.

Практичні завдання:

1. Виготовити календар природи для одного із класів для спеціальної школи.

2. Виготовити зразок термометра.

3. Описати погоду одного із днів: зими, весни, літа, осені (пов'язати ці дні із народним прикметами, певними святами тощо).

Тема 3. КРАЄЗНАВСТВО У ВИКЛАДАННІ ГЕОГРАФІЇ

План

1. Роль краєзнавства в навчанні та вихованні учнів з особливими освітніми потребами.
2. Краєзнавчий матеріал у програмі спеціальної школи.
3. Організація краєзнавчого куточка.

1. Роль краєзнавства в навчанні та вихованні учнів з особливими освітніми потребами

Навчальна й позакласна робота з географії як у звичайній, так і в спеціальній школі ґрунтується на краєзнавчому принципі.

Краєзнавство – вивчення в усіх особливостях місцевого краю, району, яке має важливу роль у підготовці учнів до трудової діяльності, пов’язує викладання географії з життям, допомагає конкретизувати в процесі навчання основні положення освітньої програми.

Знання рідного краю особливо важливо для учнів спеціальної школи. Більшість таких шкіл має інтернати, у яких мешкають діти, позбавлені тих можливостей пересування місцевістю, якті, що «приходять». Окрім того, випускники спеціальних шкіл майже завжди залишаються жити й працювати в тих місцях, де вчилися.

Діти люблять їздити далеко, бо вважають, що все, що є навколо, їм відоме, через це нецікаве. Тому в розвитку інтересу школярів до рідного краю багато чого залежить від учителя.

Кожен школяр повинен знати своє місто, піклуватися про його благоустрій і чистоту. У будь-якій школі є можливості для вивчення навколишнього середовища.

Краєзнавчий принцип покладено в основу всього педагогічного процесу з 1 по 9 клас.

При ознайомленні учнів з географією своєї місцевості застосовується найважливіше дидактичне правило – «від близького до далекого, від відомого до невідомого».

У програмі для спеціальної школи зазначено, з якими саме предметами і явищами треба ознайомити дітей з вадами, однаку

багатьох випадках вони названі лише для прикладу, оскільки враховується, що школи мають різне природне оточення. Це зобов'язує вчителя під час планування роботи ретельно обміркувати, які ж типові для певної місцевості предмети повинні використовуватися насамперед. Так, при вивченні назв дерев у школі, розташованій в оточенні хвойного лісу, учитель передусім ознайомить дітей з ялиною та сосною, а в школі, що знаходиться неподалік листяного лісу, він насамперед покаже учням березу, дуб, липу. На Чорноморському узбережжі Криму вивчення цієї теми, ймовірно, почнеться з ознайомлення з кипарисом. Звичайно, деякі рослини й тварини повинні знативсі діти (наприклад, березу, ялину, жито, пшеницю, коня, корову). У разі, якщо їх немає в певній місцевості, учитель ознайомить із ними учнів пізніше й за допомогою різних наочних посібників.

Отже, використання місцевого матеріалу під час формування географічних понять в учнів дозволяє зробити навчання географії більш доступним і практично спрямованим. До того ж, краєзнавство може стати одним із важливих засобів виховального навчання.

2. Краєзнавчий матеріал у програмі спеціальної школи

У програму предметних уроків для 1–4 класів спеціальної школи вміщено краєзнавчий матеріал, у 4–9 класах цей матеріал скорочується, унаслідок чого іноді йому не приділяють належної уваги. Наприклад, за природними явищами учні спостерігають переважно в молодших класах, чого немає в старших, незважаючи на конкретні вказівки в пояснювальній записці до програми. Тому природно, що всі краєзнавчі відомості, отримані на предметних уроках в молодших класах, необхідно повторювати й закріплювати в старших.

У 2 класі програма передбачає ознайомлення учнів із вулицею, на якій розташована школа, з позначенням назви її та номерів будинків. Учні повинні знати адресу школи та свого будинку.

У 3 класі на предметних уроках відводиться час на тему «Наш район» (з'ясовується, які є клуби, театри, бібліотеки, фабрики, заводи, вокзали, лікарні, аптеки, поштові відділення тощо). Такий великий за обсягом матеріал, зазвичай, не засвоюється учнями з вадами розвитку за 1–2 уроки.

У 4 класі можуть проводитися екскурсії для ознайомлення зі своєю місцевістю, а також екскурсії на будівництва або на розробки піску й глини, до місцевих водойм.

У 5 класі через ознайомлення з місцевістю, де розташована школа, вивчаються теми «Форми поверхні Землі і вода» і «План і карта». До того ж, із дітьми можна організувати краєзнавчі походи, під час яких діти, набуваючи додаткові знання про рідний край, отримують конкретні, уявлення про лісопилки, водний транспорт, риборозведення та про інше.

Краєзнавчі походи прищеплюють любов до природи, ознайомлюють учнів з особливостями рідного краю, культурою й побутом населення, чудовими людьми краю та прикладами їх праці, що робить викладання життєвим і наочним. У походах учні набувають багато різних життєво-корисних умінь і трудових навичок. Екскурсії та походи виховують витривалість, спритність, дисциплінують дітей.

Унаслідок екскурсії, наприклад, до найближчої річки учні дізнаються її назву, ознайомлюються з історією цієї назви, дізнаються, звідки річка бере початок, куди впадає, її розміри. Учитель показує учням і називає рослини, якщо вони є на березі річки, з'ясовує в рибалок, яка в ній водиться риба, розповідає, як використовується річка в господарстві, які зміни зробила людина.

Корисно навчити дітей визначати, жорстка або м'яка вода, для чого в пляшку з річковою водою кидають шматочок мила й збовтують, спостерігаючи за розчиненням мила й появою піни. Під час такої екскурсії учні також роблять схематичні замальовки, короткі записи, збирають зразки рослин біля берега.

На екскурсії на тему «Ліс» учні повинні дізнатися:

- Які деревні породи переважають у місцевому лісі?
- Які дерева й чагарники ростуть у ньому?
- Значення лісу як місця збору ягід, грибів, горіхів.
- Які рослини використовуються для приготування ліків?
- Які тварини водяться в лісі?
- Які тварини є промисловими?
- Які тварини шкодять садам, полям, городам і лісам?
- Які тварини нападають на людину й на домашніх тварин?

– Назвати тварин, які є носіями хвороб.

Екскурсію на фабрику, завод або підприємство корисно проводити вчителю географії спільно з вчителями історії та трудового навчання. На цій екскурсії учні з'ясовують:

- Коли побудований об'єкт?
- Звідки він отримує паливо, воду, електроенергію?
- Звідки надходить сировина й окремі деталі?
- На чому працює електростанція заводу?
- Яку продукцію виготовляє завод і куди її відправляє?

Водночас, учні роблять короткі записи, малюнки, приносять у школу зразки сировини продукції, потім оформлюють ці матеріали.

Під час екскурсій у сільське господарство учитель звертає увагу школярів на зміни, що відбулися: як удобрюється земля, яка боротьба ведеться з бур'янами, шкідниками полів.

Збираючи відомості про місцеві господарства, ознайомлюючись із працею робітників і фермерів, діти починають розуміти її значення в житті суспільства, поважати працюючих людей. За домовленістю вчителя з місцевими підприємствами учні 6–9 класів можуть виконувати для них різні завдання.

Місцевий краєзнавчий матеріал використовується не тільки на уроках географії, а й на уроках історії, природознавства, читання. Завдання вчителя – навчити учнів бачити й по можливості розуміти взаємозв'язок природи й життя людей на конкретних прикладах своєї місцевості. Разом із питанням «чому?», що коригують особистість розумово відсталого учня, необхідно ставити питання «а як у нас?»

3. Організація краєзнавчого куточка

Під час спостережень за погодою, виконання практичних робіт на місцевості, річці, озері, в околицях школи, екскурсій і походів під керівництвом вчителя діти збирають колекції, роблять замальовки, записи, фотографують місцеві визначні пам'ятки. Усі матеріали, пов'язані з краєзнавством, узагальнюються й надходять в краєзнавчий куточок.

Куточок може розташовуватися в коридорі школи, вестибюлі. У ньому має бути все принесене дітьми. В організації краєзнавчого куточка можуть надати допомогу й батьки, і вчителі.

Красзнавчий куточок у спеціальній школі має складатися з трьох розділів.

1. Календар погоди.

2. Наш край або місто, район, мікрорайон, наше село або наша вулиця (що ти знаєш про ті місця, де живеш і вчишся?).

3. Основні народні прикмети, за якими можна прогнозувати погоду (за кілька годин, на наступний день).

Ці розділи розміщуються на трьох аркушах фанери або картону, які можуть висіти на стіні поруч або бути скріплені гармошкою. Якщо вони стоять на підлозі (на ніжках), біля них бажано прилаштувати стіл або полички для експонатів.

У верхній частині календаря погоди – напис «Погода сьогодні», під нею зроблено вирізи для позначення року, числа, місяця й дня тижня, а нижче розташовано картонні «прилади»:

– термометр з рухомим пофарбованим стрижнем, картонним або гумовим;

– флюгер (вітрячок) з позначеними на ньому сторонами горизонту й стрілкою, один кінець якої забарвлений червоною фарбою. Стрілка показує напрямок вітру;

– барометр з одноконечною стрілкою й написами по колу: «До негоди», «Перемінно», «До ясної погоди»;

– квадрат, який знімається з цвяха: на одному боці його намальовано дві чорні точки (дощ), на інший – сніжинки (сніг). Так фіксується наявність опадів;

– квадрат блакитного кольору, закритий двома створками, пофарбованими з зовнішньої сторони сірою фарбою, а з внутрішнього – блакитним. Якщо день ясний, створки відкриті, за часткової хмарності прикривається одна створка, при суцільній – обидві. Цей прилад умовно позначає стан хмарності.

Температуру на картонному термометрі учні дізнаються з вуличного термометра, який закріплюється за вікном у кожній школі. Напрямок вітру з'ясовують за флюгером. Показання барометра – за чинним барометром, який знаходиться в учительській або в закритій зашкленій шафці. Замість цифр на цьому не справжньому барометрі також наклеюють на скло смужки паперу з написами: «Ясно», «Перемінно», «До негоди».

Матеріали прорідний край розташовуються на другій частині стенду. Його тематику визначають колективно на педраді. Можна почати з вивчення природи свого мікрорайону, парку або пришкільної ділянки. Красознавчі матеріали час від часу змінюються, доповнюються. Збирати їх треба вміло й цілеспрямовано. У складанні характеристики свого міста, села, району, мікрорайону, вулиці можна використовувати такі теми:

1. «Знай своє місто» (або село, вулицю тощо), під цією рубрикою можуть бути розміщені матеріали, пов'язані з його історією (пам'ятники й пам'ятні місця; наше місто в роки війни; його минуле, сьогодення і майбутнє тощо).

2. «Умій проїхати, пройти до своєї школи», де вказуються шляхи сполучення, види транспорту, основні орієнтири; можна помістити карти, малюнки, назви зупинок, станцій.

3. «Наші сусіди», тут зазначаються найближчі заводи, фабрики, будинки культури, найближча лікарня, райрада, кінотеатр; скільки шкіл у районі.

4. «Господарство рідного краю». У цьому розділі можна вказати види місцевої промисловості, природні ресурси краю, помістити фотографії, а також альбоми: «Знатні люди району», «Місцеві промисли» тощо. Якщо в районі, де знаходиться школа, добувають корисні копалини, їх зразки також повинні знаходитися в куточку.

5. «Наш завод» (фабрика або підприємство). Ким і коли засновано, на якій сировина працює, яку продукцію випускає (зразки продукції), назва найближчої електростанції, яка дає живлення підприємству.

6. «Де знаходиться твоє місто, село чи вулиця». Тут містяться карти з планом місцевості, макети, фотознімки, альбоми, наводяться дані про займану площу; на контурних картах України можна вказати відстань до Києва, до найближчого моря, до екватора, полюсів.

7. «Водойми в нашій місцевості». Указуються розміри, господарське використання, звідки починається куди впадає річка, що протікає містом, а також інформація про найближчі природній штучні водойми.

8. «Яка в нас погода». Подається основна інформація про місцевий клімат: середня тривалість зими й літа, найнижчі

температури взимку і найвищі влітку. Додаються фотознімки, малюнки із зображенням видів зими й літа.

9. «Ґрунт нашої місцевості» (типові зразки ґрунтів певного району).

10. «Наші рослини» (зразки рослинності – листя, насіння). Можна зібрати зразки господарсько-цінних дикорослих рослин свого краю, лікарських рослин, а також деякі види бур'янів.

11. «Наші тварини». Тваринний світ наочно складно вивчати. У великих містах діти ходять у зоопарк. У куточку цей розділ можна проілюструвати фотографіями, малюнками, купленими опудалами птахів, шкідників сільського господарства. Самотужки можна зібрати колекції шкідливих і корисних комах. Зразки раків, черв'яків, жаб, риб, ящірок можуть зробити старші школярі разом з учителем.

12. «Чи знаєш ти?». У цьому розділі містяться цікаві питання, а також малюнки із зображенням слідів тварин, їх роги, крила птахів (Кому належить?), виписки з відомих учням творів (Хто сказав?).

Можна висвітлити в куточку суспільно корисну працю школярів, наприклад, участь в охороні й відновленні природи, в озелененні (охорона зелених насаджень від поломки, витоптування, від комах-шкідників, допомога ушкодженим деревам, полив рослин тощо).

У куточку можна вказати, хто бере участь в оформленні та розміщенні місцевого матеріалу, доглядає за експонатами, виконує обов'язки екскурсовода (7-9 клас), відповідає за чистоту й порядок у куточку.

Можна випустити газету «Юний краєзнавець», помістити матеріали проведеної конференції «Урожай», організувати краєзнавчий вечір.

Особливо багатий матеріал можна зібрати в походах, у туристичних таборах, наприклад, на теми: «Золота осінь», «Назустріч весні», «Слідами звірів і птахів» тощо.

Практичні завдання:

1. Продумати процедуру проведення одного із дослідів для дітей початкової школи, використовуючи краєзнавчий матеріал.

2. Підготувати схематичну модель краєзнавчого куточка свого рідного краю.

3. Скласти коротку характеристику свого населеного пункту.

4. Зробити цікаві рубрики куточка для дітей з особливими освітніми потребами (із зазначенням класу).

Тема 4. НАОЧНІСТЬ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Наочні посібники у викладанні географії мають велике значення, до того ж більшість географічних об'єктів і явищ недоступні для безпосереднього сприйняття учнями. Учити географію без наочних засобів неможливо, оскільки навіть найкращі словесні описання будуть марними, якщо у відсталого учня немає уявлення про предмет.

Картини, муляжі, навчальні фільми та інша наочність допомагають чіткому уявленню про предмет, закріпленню знань.

На уроках географії найбільш широко використовуються географічні картини, ілюстрації з підручника. З їх допомогою учні ознайомлюються з окремими географічними об'єктами, явищами або комплексом явищ. Наприклад, такі картини, як «Виверження Везувію», «Ніагарський водоспад» дають дітям візуальне уявлення про ці явища, а картини «У тундрі навесні», «У пустелі», «На Мурманському узбережжі» ознайомлюють їх уже з комплексом явищ. Завдяки такій наочності в учнів формуються загальногеографічні поняття. Географічна картина дає зорове уявлення про країну. Вона доповнює карту й географічне описання; хоча книга, глобус, карта й необхідні, вони не можуть дати такого відчутного уявлення про реальні географічні явища та предмети, як картини й фотографії.

Учні мають самостійно за допомогою певних запитань розкрити зміст картини. У цьому разі зображені на картині предмети краще запам'ятаються учням.

Картини, фотографії, ілюстрації застосовуються вчителем під час пояснення нового матеріалу та повторення й опитування учнів. Доцільними наочними засобами можуть бути й репродукції картин відомих художників: Шишкіна, Левітана, Айвазовського. Як роздатковий матеріал можна використати набір листівок, ілюстрації з альбомів, зроблених учнями.

Робота за картиною пов'язана з картою (наприклад, визначити за картою, де розташовано зображене на картині місце, у якому тепловому поясі). Доцільно запропонувати дітям усно доповнити зміст картини.

Під час роботи з картиною в учнів розвивається мислення, увага, спостережливість, створюється більш чітке уявлення про досліджуване, діти збагачуються естетично. Досліджуючи питання причинно-наслідкових зв'язків на уроках географії в спеціальній школі, учені зазначають, що географічна картина сприяє з'ясуванню розумово відсталими школярами причинних зв'язків у разі, якщо вони наочно продемонстровані. Водночас картина стимулює дітей висловлювати свої думки.

Об'ємні наочні засоби (моделі, макети, колекції корисних копалин, гербарії) порівняно з іншою наочністю дають більш повне уявлення учням про досліджувані об'єкти. Таких посібників зазвичай менше в розпорядженні вчителя, ніж картин. Однак під керівництвом учителя розумово відсталі діти можуть самі досить успішно виготовляти допоміжні засоби (наприклад, макети тундри, тайги та інших природних зон, річки, криниці), а також моделювати з вологого піску, пластиліну, глини, пап'є-маше на географічному майданчику або в класі пагорб, яр, вулкан тощо. Методику таких робіт докладно описано Т. Н. Головіною (Див.: Головіна Т. Н. Практичні роботи з географії в спеціальній школі / Т. Н. Головіна. – М., «Педагогіка», 1980.)

Наочними засобами є також графічні зображення: схеми, наприклад, «Зміна дня і ночі», «Затемнення Сонця», «Затемнення Місяця» (7 клас); найпростіші креслення, наприклад, «План класу» (5 клас). Графічні зображення перемальовуються спочатку вчителем на дошку, а потім учнями в зошити, тому вони тісно пов'язані з малюнком учителя на дошці.

Малюнок на класній дошці часто незамінний під час описання якогось предмета, явища. Особливо цінним є створення малюнка в процесі пояснення навчального матеріалу. У цьому разі малюнок доповнює слова вчителя, а його розповідь розкриває зміст малюнка. Одночасність словесного й графічного описання предмета активізує увагу дітей і сприяє кращому сприйняттю. Наприклад, при ознайомленні учнів з термометром учитель малює колонку, «наповнений» ртуттю або спиртом, і планку з діленнями, що позначають градуси. Виокремлення цих частин предмета на малюнку полегшує його сприйняття.

Учитель повинен ретельно підготуватися до малювання на дошці. На одному уроці доцільно давати не більше одного-двох нескладних і зазвичай схематичних малюнків, що супроводжують пояснення вчителя. Наприклад, вулкан краще показати спочатку на картині, потім розглянути малюнок у підручнику, показати фільм і тільки потім розріз вулкана на дошці.

На уроках географії також застосовується креслення на дошці найпростіших картосхем, контурів, що допомагає учням зрозуміти й закріпити новий навчальний матеріал. Учитель географії, працюючи в класі, насамперед, має вміти малювати на дошці, оскільки схематична й ескізна карти на дошці дають простий і наочний спосіб вираження. За допомогою таких схематичних зображень фіксується увага учнів і досягається конкретність уявлень, а порівняння з точною картою привчає учнів вдивлятися в карту і краще її запам'ятовувати.

Малюючи на дошці, учитель користується кольоровою крейдою, щопокращує виразність малюнка, підсилює інтерес й увагу дітей до зображуваного. Не слід малювати на дошці те, що учням добре відомо. Не треба забувати, що малюнок, маючи важливе значення для закріплення й розуміння навчального матеріалу, не замінює стінних картин, фільмів, книжкових ілюстрацій, географічних карт.

Тема 5. РОБОТА З ГЕОГРАФІЧНОЇ КАРТОЮ

Вимоги, що висуваються життям до підготовки учнів у спеціальній школі, закономірно потребують вдосконалення методів роботи з географічною картою, «альфою й омегою географії», за висловом академіка Л. С. Берга.

Значення карти у викладанні географії загальноновизнано.

Безперечно, без карти не може бути географії, оскільки вона є важливим інструментом вивчення географічних об'єктів і явищ. Робота з географічною картою – обов'язковий елемент навчання, без якого викладання географії неможливе.

Автор багатьох навчальних посібників із географії для учнів загальноосвітньої школи І. І. Заславський також указує на важливість карти як засобу навчання: «Як і книга, карта в багатьох випадках є самостійним джерелом географічних знань... Якщо книга є словесним описанням земної поверхні, карта слугує її географічним описанням» (Див.: Заславський І. І. Карта на уроках географії / І. І. Заславський. – К.: Знання, 1986. – 127 с).

Географічна карта (у перекладі з латинської мови – «креслення, малюнок») є кресленням земної поверхні, побудоване на площині (математично точно), що дає зменшене, планове, умовне, генералізоване зображення предметів і явищ з метою точного передання їх розміщення.

Карта відрізняється від іншої наочності (наприклад, від картин) тим, що природні явища та об'єкти показані на ній не в справжньому вигляді, а за допомогою умовних знаків. Шкільні географічні карти пристосовані до віку й розвитку учнів, що досягається за допомогою їх спрощення та збільшення наочності.

З-поміж учителів і методистів географії поширені різні погляди на значення й місце карти в навчальному процесі. Залежно від мети застосування карти робота з нею різна.

Шкільні карти діляться за способом використання (стінні, вкладні, як додатки до підручника, контурні, рельєфні й атласи), за масштабом (великомасштабні і дрібномасштабні), за змістом

(загальногеографічні й спеціальні), за навантаженням й оформленням.

На уроках географії також використовується глобус, який є моделлю земної кулі. Хоча масштаб його зазвичай дуже малий, він не спотворює форму й розміри географічних об'єктів і тому дає наочне уявлення про форму Землі, земну вісь, полюси, екватор тощо.

І. І. Заславський зауважує, що в учительській практиці слід розрізняти чотири основні поняття, що передбачають «знання карти»:

- 1) побудова карти;
- 2) читання карти;
- 3) розуміння карти;
- 4) уявлення про просторове розміщення географічних предметів і явищ на поверхні Землі.

Учений зазначає, що поняття «читання карти» підпорядковане поняттю «розуміння карти», хоча їх часто змішують, оскільки для того, щоб читати карту, треба знати її умовні позначення, а щоб розуміти, треба мати певні географічні знання.

Уміти читати карту означає вміння з'ясувати географічну дійсність за поєднанням умовних позначень, тобто бачити місцевість такою, якою вона є насправді. Знання карти є умінь і навичок, що передбачає володіння картографічною грамотою й вміння читати карту та відтворювати місцевість за допомогою символів на папері.

Під час роботи з картою виокремлюються три види читання:

а) елементарне читання, суть якого полягає в з'ясуванні властивостей об'єкта за зовнішніми ознаками на карті (ця гора, а це межа тощо);

б) складне читання (у середніх класах), що передбачає з'ясування тих видів і властивостей, які відбиті на мапі (Африка розташована в спекотному поясі, береги її мало порізані тощо);

в) складне читання (у старших класах), яке поєднує обидва перших, однак ураховує фактори, не позначені на карті (розповідь про клімат без кліматичної карти тощо).

Зважаючи на такі види читання карти, горьківські вчені зробили висновок, що ознайомлювати дітей з картами й глобусом, давати початкові відомості про Землю загалом можна в 1 і 2 класах загальноосвітньої школи.

У спеціальній школі робота з картою проводиться під час вивчення всього навчального матеріалу, що становить курс географії. При цьому використовується кілька видів географічних карт, зокрема контурні, призначені для навчання учнів загальноосвітньої школи, і глобуси різних розмірів.

У спеціальній школі переважно використовують карти для початкової школи, масштаб яких більший, забарвлення яскравіше, на них менше зображено назв об'єктів. Застосування галузевих, загальноекономічних карт для середньої загальноосвітньої школи та атласів не дає потрібного результату в навчанні розумово відсталих учнів. Основним видом карт, якими користуються учні спеціальної школи, є настільні карти, вкладені в підручник географії, і стінні карти, одна з яких повинна висіти постійно в кожному класі (з 5 по 9 клас).

У комплексі практичних робіт на уроках географії програмою для спеціальної школи передбачено різні види робіт з картою. Під час виконання таких робіт учні отримують знання з предмета, закріплюють вивчений матеріал.

Учні спеціальної школи володіють елементарним читанням карти, можуть з'ясувати властивості об'єкта за зовнішніми ознаками на географічній карті, однак розумово відсталі учні, особливо в 8 і 9 класах, здатні за певних умов виконувати завдання щодо встановлення причинно-наслідкових зв'язків географічного характеру, робити нескладні висновки.

Досвід учителів спеціальної школи дозволив виявити деякі методи й прийоми, що сприяють осмисленому закріпленню розумово відсталими учнями знань і навичок, пов'язаних із картою. Для покращення розуміння й запам'ятовування, для розрізнення й уточнення учнями назв географічних об'єктів і їх місця на карті мають значення форма викладу вчителем нового матеріалу, пов'язаного з читанням карти, проведення систематичної словникової роботи, розвиток інтересу учнів до досліджуваного матеріалу, система вправ на контурній карті, практичні роботи, пов'язані з картою. Під час спостережень було виявлено також конкретні прийоми, які доречно застосовувати учителям географії в роботі з

картою при навчанні розумово відсталих учнів. Ці методи й прийоми можна розділити на дві групи.

Одні з них постійно використовуються на уроках, і їх ефективність перевірено практикою. Це насамперед робота з контурною картою, записи й малюнки на класній дошці й в зошитах учнів, «подорожі» картою, географічні диктанти. Зазвичай, розповідь учителя супроводжується демонстрацією картин, фотографій, кінофільмів. Кращі вчителі проводять з учнями достатню кількість корисних екскурсій і виконують практичні роботи.

Методи й прийоми другої групи на уроках географії в спеціальній школі використовуються, на жаль, рідко або не застосовуються зовсім. Це робота з класною дошкою, з черговою картою, проведення географічних вікторин, ігор, залучення художніх описів, практичні роботи на географічному майданчику, у краєзнавчому куточку. Майже немає в практиці спеціальної школи завдань, виконання яких пов'язане із застосуванням географічних знань у побуті, у житті (наприклад, знайти на карті країну, назву якої надруковано на етикетці, або місто, зображене на листівці або марці). Не використовується карта й на інших уроках (читання, природознавства) у тому разі, якщо досліджуваний матеріал вимагає її застосування.

Систематична робота з картою в спеціальній школі починається з 5 класу. Перш ніж працювати з нею, необхідно дати учням такі поняттями, як малюнок і план зображення навколишньої місцевості.

Робота з планом слугує підґрунтям вивчення географічної карти. Спочатку вчитель показує учням малюнок із зображеними на ньому об'єктами, предметами й розташування їх на плані. Корисно провести порівняння плану не тільки з малюнком, а й з аерофотознімками. Це допоможе учням краще зрозуміти, що план є зменшеним кресленням місця, як начебто ми дивилися на нього зверху. Порівнюючи малюнок і план, учні визначають їх схожість і відмінність, з'ясовують, що на малюнку всі предмети такі, як у дійсності, а на плані ці ж предмети позначено умовно.

Коли учні ознайомлюються з поняттям плану, вони вже знають сторони горизонту і за допомогою компаса вміють визначати їх. Учитель пояснює учням, що під час креслення плану слід пам'ятати

про те, що північ буде у верхній частині аркуша, а південь – унизу, відповідно зліва – захід, а праворуч – схід. Потім учитель ознайомлює учнів з поняттям масштабу, для чого пропонує виміряти довжину й ширину будь-якого предмета (парти, столи) і позначити їх на кресленні (умовно прийнявши, наприклад, дві клітинки в зошиті за 1 м).

Вправи вимірювання відстаней та зображення їх на папері в певному масштабі слід починати з найпростіших.

Наприклад, учневі дається відрізок рейки або мотузки довжиною 2 м і пропонується виміряти її метром. Учитель запитує учня:

– Чи можеш ти намалювати (накреслити) в зошиті мотузку такої довжини?

– Не можу, вона не поміститься.

– Як же все-таки її накреслити?

– Можна зробити менше.

– А як дізнатися, якої довжини насправді мотузка, тому, хто побачить малянок?

– Потрібно написати: «У 1 см – 1 м».

Учитель пропонує іншим учням зробити це в зошитах. Виконуються варіанти таких вправ, наприклад, роздаються аркуші, на яких накреслено відрізки прямої довжиною 1, 2 і 3 см. Під лініями написано: «У 1 см – 1 м» або «В 1 см – 3 м» тощо.

Під час складання плану шкільного ділянки учні вимірюють відстань кроками. Наприклад, якщо учениця В. зробила від одного краю майданчика до іншого 30 кроків (довжина її кроку – 70 см), отже, довжина однієї сторони ділянки буде дорівнює 21 м. Виконуючи таке завдання, учні вимірюють шкільну ділянку й вписують результати вимірювання в план. Т. Н. Головіна рекомендує при побудові плану шкільної ділянки робити спочатку макет, а потім план невеликої ділянки з горбком, деревом тощо, попередньо обмеживши його мотузкою, натягнутою між кілочками. Потім можна зробити план шкільної території, позначивши школу прямокутником, указавши вхід у шкільну будівлю та один-два об'єкти перед школою. Учні повинні добре усвідомити, куди кожен із них направляється, вийшовши зі школи (на північ, південь, схід або захід). На плані позначаються основні напрямки (Пн, Пд, Зх, Сх), можна дати й

проміжні (ПдЗх, ПдСх, ПнЗх, ПнСх). План, який уперше складають діти, не повинен бути переобтяженим деталями (достатньо двох-трьох об'єктів). Умовність топографічних позначень має бути обґрунтованою й зрозумілою учням. Наприклад, якщо на ділянці, зображеній на плані, є невеликий пагорб, потрібно запропонувати учням подивитися на нього (або на інший пагорб) зверху, тоді діти зрозуміють, як геометрично він буде зображуватися на плані. Умовні позначення листяних і хвойних дерев, будинків, річок будуть краще зрозумілі учнями, якщо їм спочатку показати малюнки або фотографії цих об'єктів.

Складаючи план, учні набувають такі необхідні навички, як орієнтування, визначення масштабу, запам'ятовують умовні позначення топографічної карти. Вивчивши умовні знаки, учні можуть визначити, користуючись планом, скільки в районі заводів, електростанцій, річок, озер тощо.

Після вивчення плану місцевості вчитель зауважує, що план можна знімати порівняно з невеликих ділянок землі (план двору, вулиці, міста, колгоспу), однак людям треба знати не тільки місцевість, де вони живуть, а й країни, річки, гори на всій Землі. Усе це не може поміститися на плані. Великі простори Землі зображують на картах і глобусах. Учитель ознайомлює дітей із глобусом – моделлю земної кулі й картами, які можуть бути різного розміру й змісту. Далі вчитель роздає дітям карти-вкладки в підручниках для спеціальної школи, які до цього часу зберігалися у вчителя. Діти порівнюють масштаб стінних і вкладних карт. Потім учні розглядають різні за змістом карти в альбомі до підручника й читають матеріалу підручнику «Перші карти». Учитель робить доповнення до цієї розповіді про те, як важко скласти карти і як вони необхідні (без карти капітан не може керувати кораблем, льотчик – літаком, без карт неможливе будівництво міст, доріг, каналів тощо), що засвідчує важливість карт. Учні отримують домашнє завдання – уклеїти карти в підручник між обкладинкою й останньою сторінкою (інакше розумово відсталі учні їх гублять).

Після першого ознайомлення з глобусом і картою учні дізнаються про умовні кольори та позначки географічної карти. Управляючись у читанні карти за умовними кольорами, слід

використовувати на заняттях глобус, який дає змогу правильно подати інформацію про форму земної поверхні. Корисно порівнювати, наприклад, положення України на фізичній карті світу й на глобусі.

Перш ніж ознайомити дітей з основними напрямками на карті України, доцільно показати їх на глобусі. Нерідко просте завдання (показати північний берег Чорного моря або в якому напрямку від Києва розташовано Львів) викликає в учнів значні труднощі, водночас вони легко знаходять ці об'єкти на карті. Особливо важко під час роботи з картою засвоюються учнями проміжні напрямки. З'ясування напрямків на карті полегшує учням така допоміжна наочність, як «зірочка напрямків». Чотирипромінна зірочка вирізається з картону, на кінцях її буквами позначаються основні напрямки: Пн, Пд, Зх, Сх. Перший час цю зірочку можна прикріплювати до стінній карті або вішати поруч.

Вивчення карти півкуль починається з демонстрації глобуса, розрізаного вздовж на дві півкулі, що допоможе учням отримати чітке уявлення про цю карту, чим можна запобігти неправильному сприйняттю учнями зразок «на карті півкуль намальовані дві кулі».

Карта півкуль є першою картою, з якої ознайомлюються учні 5 класу з теми «Земна куля». За цією картою учні вивчають розташування частин світу й океанів, учаться правильно показувати їх. Спочатку дозволяється зчитувати назви з карти, а потім потрібно показати об'єкт, не вдивляючися в надруковані на карті назви.

Перед вивченням карти необхідно створити в учнів уявлення про об'єкти, позначені на ній. Робота з географічною картою й географічним описом повинна передувати вивченню відповідних деталей карти. Не обмежуючись демонстрацією карти, учителю треба давати дітям яскраві, художні, образні описання типових місцевостей, доповнюючи виклад показом ландшафту.

Отже, вивчаючи об'єкти, учні мають уявляти ці об'єкти в дійсності. Для цього вчитель, називаючи й демонструючи на карті новий для учнів об'єкт, показує його на картині, у кадрі фільму, якщо учні не змогли безпосередньо з ним ознайомитися. Далі в бесіді або під час розповіді вчитель удруге повертається до показу його на карті. Потім учні знаходять в настільних картах необхідну назву,

учитель викликає дітей до дошки для показу досліджуваного об'єкта на стінній карті й картині, що висить поруч із нею. Тільки після цього вчитель дає вказівку учням знайти його на контурній карті та позначити це місце точкою, рисою (простим олівцем). Учитель проходиться класом, перевіряючи, чи правильно учні знайшли необхідний об'єкт. У разі правильного виконання завдання вчитель дає вказівку надписати назву (ручкою з великої літери) або розфарбувати об'єкт кольоровим олівцем.

Закріплення знань про досліджувані об'єкти проводиться за допомогою різних вправ не тільки з контурною картою, а й зі стінними і настільними картами.

Важливо забезпечити систематичну роботу учнів із контурними картами. Для цього вчителю слід до початку навчального року забезпечити всіх учнів контурними картами й мати набір кольорових олівців, не сподіваючися на самостійне придбання їх розумово відсталими учнями.

Під час заповнення контурних карт учнями беруть участь кілька видів пам'яті: слухова, зорова й моторна. Це поєднання сприяє засвоєнню знань карти.

Робота з контурною картою починається в 5 класі темою «Умовні знаки карти», коли учні наносять умовні позначення на контурні карти, користуючись настільними картами або атласами. Нанесення позначень на контурну карту проводиться в зазначеній вище послідовності. На карті півкуль, окрім демонстрації частин світу й океанів з теми «Земна куля», учні показують навколосвітні подорожі Магеллана, Крузенштерна, а потім позначають пунктиром на контурній карті шлях їх кораблів. Вивчаючи тему «Теплові пояси на земній кулі», можна використовувати контурну карту, на якій вже надписані учнями частини світу й океани, або чисту контурну карту і зафарбувати теплові пояси відповідно до їх розташування на карті. Теплий пояс зафарбовується червоним кольором, помірні пояси – зеленим, а холодні – простим олівцем. Назви теплових поясів слід надписати безпосередньо на півкулях, а не по їх контурах ззовні, оскільки тоді розумово відсталі учні неправильно показують межі теплових поясів. Вивчення цієї теми потребує використання настільних глобусів і великих глобусів, які дають більш точне

уявлення про розташування теплових поясів на земній кулі. Під час вивчення теми «Картини природи і життя людей на земній кулі» учитель, розповідаючи про природні умови теплих або холодних країн, учить школярів показувати тепловий пояс, у якому розташовані досліджувані країни, а також вимагає знання назв частин світу, де вони знаходяться, і океанів, що омивають їх береги.

Вивчаючи природу різних країн, доцільно використовувати зоографічну карту й кольорову вкладку «Тваринний світ теплових поясів» із підручника 5 класу.

Органічно пов'язана з роботою за картою тема «Карта нашої Батьківщини». Учні спостерігають за мапою протяжність кордонів України, ознайомлюються з географічним положенням столиці, морів країни, найбільш великих річок, гір, озері гідроелектростанцій України. Учні повинні засвоїти назви об'єктів, зазначених у програмі, і їх місце на мапі. Важливо, щоб фізична карта України постійно висіла в класі, а на уроках використовувалися й карта півкуль, і глобус.

Кожну нову географічну назву, показану на карті, учитель ілюструє відповідною картиною й малюнками. Під час навчання учні повинні добре запам'ятати, що в роботі з картою про все, що показуєш, треба розповідати й доводити сказане. Показувати по карті можна тільки указкою, тримати її слід у правій руці, стояти напівоберта праворуч і на деякій відстані від карти. На контурній карті з теми «Наша Батьківщина» учні 5 класу позначають кордони України і підписують усі назви географічних об'єктів, передбачених програмою. Назви на мапі пишуться учнями з великої літери.

Позначаючи найбільші гідроелектростанції, необхідно користуватися картосхемою ГЕС і каналів на Дніпрі, наявною в підручнику географії, а при позначенні найбільших родовищ копалин керуватися таблицею й статтею, також уміщеними в підручнику.

Для того, щоб учні розуміли, що вони показують, окрім ілюстрацій досліджуваних об'єктів, учитель дає короткі відомості про кожен із них, залучаючи сучасний матеріал.

Важливою для закріплення знань з теми «Карта нашої Батьківщини» є робота з контурною картою, тому ми пропонуємо приблизну схему такого уроку:

1. Демонстрація вчителем на стінній карті, глобусі розташування географічного об'єкта (морів, островів, півостровів) із словесним супроводом.

2. Показ картини, фільма, малюнків із зображенням досліджуваного об'єкта. (Якщо на одному уроці вивчається два, рідше три географічних об'єкти, то вони по чергово показуються на карті й малюнку).

3. З'ясування знань учнів з теми.

4. Розповідь учителя про досліджувані об'єкти з виокремленням основного, важливого, із використанням цікавого матеріалу для закріплення знань учнів.

5. Запис нових назв, основних положень уроку вчителем на дошці, а учнями в зошитах.

6. Повторний показ на стінній карті й глобусі учителем, потім учнями.

7. Відшукування учнями назв об'єктів на настільних, а потім на контурних картах.

8. Перегляд учителем місця об'єкта, поміченого учнями простим олівцем на карті, настанови учням щодо надписування й розфарбовування об'єкта в класі або вдома.

9. Читання статті підручника з розгляданням малюнків (іноді перегляд навчального фільму, презентації).

10. Відтворення учнями інформації показ досліджуваних об'єктів на карті й картині.

11. Завдання додому з коментуванням, запис його в щоденник. Якщо тему вивчено, учитель збирає в учнів контурні карти для перевірки й зберігання. Якщо діти мають дома працювати з контурною картою, то вони складають її вчетверо і вкладають у підручник,

Повторення пройденого в 5 класі матеріалу з учнями 6 класу відбувається переважно за географічними картами.

З теми «Природні зони України» постійно використовуються карти природних зон України й фізична карта України, за потреби – зоографічна карта. Під час вивчення кожної природної зони вчитель розповідає й водночас показує на карті географічне положення відповідної зони, а потім вимагає того ж від учнів.

Ознайомлення учнів з природою зони, її кліматом, рослинним і тваринним світом не можливе без мап. Водночас з'ясовуються ті чи ті причинно-наслідкові географічні зв'язки в певній зоні, області. Розповіді, пояснення вчителя про населення і його заняття також вивчаються в тісному зв'язку з мапою. Наприклад: «Покажи, де живуть гуцули», «Покажи Кримський півострів і назви його основне населення», «Назви основні заняття жителів субтропіків і поясни, чому саме в цій зоні будують зрошувальні канали».

При вивченні деяких природних зон учні читають на карті й запам'ятовують назви міст, а потім підписують їх на контурних картах. Межі природних зон учні спочатку обводять (на контурній карті вони позначені крапками), а потім розфарбовують умовними кольорами. Школярі надписують назви природних зон й областей на одному з перших уроків з теми «Природні зони», коли вчитель ознайомлює їх із розташуванням природних зон України.

Кілька хвилин на уроці (як у 6 класі, так і в інших) відводиться на вправу із визначення масштабу й закріплення навичок орієнтування по карті. Цьому сприяють питання й завдання на зразок: «У якому напрямку знаходиться об'єкт, що вивчається?» тощо. Показуючи певні об'єкти, учні мають називати напрямки.

Велике значення під час закріплення знань карти мають різні практичні завдання. Наприклад, можна позначити на «черговій» карті умовними позначками (вирізаними з картону й закріпленими на шпильці) основні місця видобутку корисних копалин або великі міста України. Доцільно доручити учням знайти на карті місто, місцевість, про які прочитали в оповіданні на уроці читання або почули в бесіді з класним керівником.

Для кращого унаочнення, популяризації карти, формування зацікавленості, для полегшення роботи з нею, для засвоєння навчального матеріалу розумово відсталим учням рекомендується давати карту в такій формі й в такому технічному виконанні, які дозволяють змінювати зміст карти залежно від завдань, поставлених учителем на уроці. Учні цікавляться можливістю «навантажувати» карту. Подібна карта може бути використана для контролю знань учнів, для повторення, для розвитку вмінь користуватися

орієнтирами, для полегшення запам'ятовування учнями географічних назв.

Такі завдання повинні широко практикуватися в 5-х–9-х класах.

У 7 класі на уроках географії вивчається тема «Короткі відомості про Землю, Сонце та Місяць», що безпосередньо не пов'язана з географічною картою. Тільки дві-три теми: «Земля – планета», «Землетруси» і «Виверження вулканів» опрацьовуються з використанням мапи.

Однак наявність карти в класі необхідно на кожному уроці. У 7 класі протягом I чверті найдоцільніше читання учнями фізичної карти півкуль. Вона повинна постійно висіти в класі. Наприкінці уроку, коли записано завдання додому, учитель викликає учнів для читання по карті відомих і невідомих назв у різних частинах світу: на одному уроці – островів і півостровів, на іншому – річок і гір, на третьому – височин і низовин спочатку тільки в Європі, а потім в Азії, в Америці, Африці й в Австралії.

Вправи щодо читання фізичної карти півкуль слугують підґрунтям для вивчення теми «Частини світу і держави». Огляд частин світу починається з Європи. За допомогою фізичної карти півкуль і глобуса учні засвоюють географічне положення цієї частини світу. Зазначимо, що особливі труднощі викликає в учнів показ кордону, який відділяє Європу від Азії, незважаючи на те, що цей матеріал вони вже вчили в 5 класі (тема: «Частини світу і океани»). Учні повинні допомогти контурна карта й зошит, з якими він працював в 5 класі. Оскільки в спеціальній школі вчитель географії веде зазвичай один 5 клас й один 6, рідко більше, тому зберегти контурні карти й зошити 40-60 учнів протягом двох років не так складно. Використання цих матеріалів досить результативне. Упізнавання своїх написів на карті, записів у зошиті полегшує розумово відсталому учневі відновлення колись отриманих знань і вивчення нового матеріалу.

Під час опрацювання теми «Огляд частин світу» використовуються переважно фізична карта півкуль, політична карта світу, за потреби – фізична карта України й зоографічна карта. При вивченні кожної частини світу учитель ознайомлює учнів із новими назвами островів, півостровів, гір, річок, морів. Пройдені раніше

назви географічних об'єктів, що відносяться до досліджуваної частини світу, повторюються. На контурних картах півкуль учні в класі підписують тільки нові для них назви, а нанесення пройдених раніше вчитель задає додому.

Під час роботи на тему «Високорозвинені держави» учні повинні засвоїти назву держави, її столицю, основне населення й політичний устрій, а також уміти показати на мапі кордони зазначених в програмі держав і їх столиць. Вивчаючи цей матеріал, учні працюють із контурною картою «Політична карта світу», на якій надписують назви тільки найбільших держав. Ті держави, назви яких не вміщаються, учні зафарбовують кольоровими олівцями й нумерують. Потім на полях карти малюють відповідні кольорові прямокутники та поруч із ними пишуть повну назву держави, а в дужках – його столицю.

Пояснюючи матеріал, учитель використовує одночасно кілька мап. Важливо, щоб політична й фізична карти були пов'язані між собою. Наприклад, не можна розповідати про Індію, не сказавши, що вона розташована на півострові Індостан, або про Корею, розташовану на однойменному півострові.

Досвід засвідчує, що контурні карти окремих частин світу, призначені для учнів загальноосвітньої школи, у спеціальній школі можуть використовуватися тільки вибірково. З-поміж таких карт можна використовувати тільки контурні карти Африки й Австралії. Робота за контурними картами інших частин світу не полегшує, а ускладнює процес розуміння й запам'ятовування учнями розташування держав у названих частинах світу.

Розумово відсталі учні не можуть подумки перенести «розрізнені» частини світу (з багатьма державами) на карту світу, глобус, на земну кулю. Не допомагає цьому й спеціально розрізана учителем політична карта світу, або вирізані з неї контури частин світу. Тому ми рекомендуємо під час вивчення теми «Огляд частин світу» обмежитися використанням двох видів контурних і стінних карт: картою півкуль і політичною картою світу.

Закінчується курс географії темою «України на карті світу». Знання карти України учням також допомагають відновити контурні карти й зошити з географії, з якими вони працювали раніше. Для з'ясування збережених в учнів знань карти України корисно провести

географічний диктант, який учні виконують на чистих контурних картах України (для початкової школи). Надалі цю карту можна буде використовувати при опрацюванні теми «Україна на карті світу», теми, яка є узагальненням, повторенням і завершенням курсу географії в спеціальній школі.

Під час вивчення цієї теми використовуються політична карта світу, карта півкуль, фізична й політична карти України. Учні показують на цих картах кордони України, називають прикордонні держави і їх політичний устрій. Подальше заповнення контурної карти учнями відбувається за індивідуальними завданнями вчителя залежно від психофізичних можливостей кожного учня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Програми для 5–10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Географія. / [авт.-уклад. В. О. Липа, Л. К. Одинченко]. – К., 2010. – С. 21–79.
2. Одинченко Л. Географія України: 9 клас: підруч. для спец. загальноосвіт. навч. закл. для розумово відсталих дітей / Л. К. Одинченко, В. О. Липа. – К.: Либідь, 2014. – 240 с.
3. Одинченко Л. Географія [Текст]: підруч. для 8 кл. доп. шк. / Л. К. Одинченко, В. О. Липа. – К. : Неопалима купина, 2007. – 160 с.
4. Ротаєнко П. Комп'ютер у навчанні географії / П. Ротаєнко // Красзнавство. Географія. Туризм (Шкільний світ). – 2003. – № 12. – С. 7-9.

Тема 6. ПОВІДОМЛЕННЯ УЧИТЕЛЕМ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Засвоєння знань учнями, розвиток їх інтересу до предмета безперечно залежить від того, як учитель подає новий матеріал.

З'ясовуючи особливості методики роботи з картою, специфіку уроків із застосуванням наочності в спеціальній школі, ми зазначили деякі прийоми повідомлення нового матеріалу учням з обмеженими можливостями. Однак необхідно враховувати, що в курсі географії для спеціальної школи є й такий навчальний матеріал, який не можна пояснити наочними засобами. Наприклад, не можна наочно пояснити вплив Північно-Атлантичної течії на природні умови Баренцева моря або причини відмінності в кліматі помірному пояса Азіатської та Європейської частин України. До того ж, не можна навчати географії розумово відсталих школярів тільки описуючи різні географічні об'єкти і явища без роз'яснення причинно-наслідкових зв'язків між ними. Дослідження процесу вивчення географії як систематичного курсу учнями спеціальних шкіл засвідчують, що нараховується понад 200 різних причинно-наслідкових зв'язків між географічними об'єктами і явищами. При цьому значна частина географічного матеріалу, що містить таку взаємодію, є новою для розумово відсталих школярів.

Більшість причинно-наслідкових зв'язків між географічними об'єктами і явищами вчитель пояснює учням, використовуючи методи усного викладу матеріалу.

Пояснення вчителя має бути емоційним, простим за викладом, послідовним, пов'язаним із сучасністю, краєзнавством, містити чіткі висновки. Рекомендується використовувати описання з художньої та науково-популярної літератури, що сприяє кращому осмисленню школярами досліджуваного матеріалу, чим розвиває в них увагу, інтерес до географії. Вдало дібрані до уроку описання дають пізнавальний матеріал, сприяють розвитку мовлення учнів, вихованню в них естетичного чуття, полегшують вчителю пояснення нового матеріалу.

Мовлення вчителя має бути виразним, спокійним і бездоганно правильним. Основне правило: не захоплюватися своєю промовою на уроці, намагатися давати важливе, без зайвої інформації, те, що повинні засвоїти учні. Коли в географічних об'єктах, явищах спостерігається багато ознак, можна «приховати» найбільш притаманні, типові й цим ускладнити запам'ятовування. Не можна забувати особливості розумового розвитку дітей-дебілів, які за великої кількості різних ознак, прикладів не здатні виокремити основне та узагальнити матеріал. Насамперед, розумово відсталі учні запам'ятовують щось «незвичайне», «цікаве».

Виклад нового матеріалу на більшості уроках з географії слід починати із вступної бесіди, з'ясуваючи, що діти знають з досліджуваного питання. Коли діти розкажуть про все, що вони знають про обговорюваний предмет, учитель доповнює цю інформацію за допомогою розповіді. В узагальнювальній бесіді вчитель з'ясовує правильність засвоєного, видокремлюючи ще раз основні моменти, закріплюючи знання учнів.

Найефективнішою з-поміж методів навчання в спеціальній школі є бесіда «питання-відповідь». У такій розмові найбільш активно вивчається програмовий матеріал, оскільки поєднується виклад нового й перевірка раніше засвоєного, залучається до роботи весь клас, розвивається мислення школярів, мовлення учнів, мобілізується їхня увага.

Отже, бесіда – найкраща форма повідомлення нових знань, що дозволяє виявити наявні знання учнів й далі використовувати різні види роботи (спостереження, перегляд кінофільмів, робота над текстом).

Від змісту навчального матеріалу залежить, якою буде бесіда, тому вчитель вибирає й специфічні прийоми її проведення. Так, у бесіді на основі спостережень учитель за допомогою певних питань активізує увагу учнів, заохочує до зіставлення окремих спостережень, учить порівнювати, узагальнювати. У бесіді, що супроводжує перегляд фільму, учитель готує дітей до його сприйняття, за допомогою питань ознайомлює із змістом, звертає увагу на найбільш суттєві моменти. А у бесіді, пов'язаній з практичними вправами (наприклад, «Складання плану класу»), учитель ставить такі питання,

щосприяють самостійності школярів. Бесіда, побудована на основі прочитаного тексту, передбачає питання, за допомогою яких учитель виявляє рівень засвоєння матеріалу. Однак слід ураховувати, що бесіда не замінює цікавої розповіді, виразного читання тощо. Не завжди новий матеріал треба подавати за допомогою бесіди, оскільки це залежить від конкретного матеріалу, наприклад, під час опрацювання тем «Сучасне становище корінного населення Австралії», «Розвинені держави Азії» і под. доречно використовувати інші прийоми подання навчальної інформації.

Отже, вступну бесіду слід проводити в разі, якщо в учнів уже є певні знання з теми, а роз'яснювальну бесіду доречно проводити в поєднанні з розповіддю вчителя, після якої завжди слідує узагальнювальна бесіда й закріплення нових знань. Зазначимо, що ефективність, успіх бесіди залежать від того, наскільки глибоко продумано питання до учнів, тому вчитель має заздалегідь підготувати їх і вписати в план уроку.

Прикладами конкретних коротких запитань можуть бути питання до статей у підручниках з географії.

На підставі сучасних досліджень зауважимо, що успіх будь-якої бесіди залежить не тільки від правильно сформульованих питань, а й від своєчасного виправлення відповідей учнів, оскільки не можна допустити закріплення неправильно сприйнятих учнем знань. Одні педагоги, виправляючи відповідь учня, пропонують йому запам'ятати правильний висновок, інші пояснюють учневі причину неправильної відповіді (що є більш ефективним). Значно більших успіхів може досягти вчитель, якщо він створить умови, за яких учень сам зможе зрозуміти хибність свого висновку і вибере ті чи ті прийоми його виправлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зміст та корекційна спрямованість вивчення географії в спеціальній школі: Наук.-метод посібник. / Укл. В. О. Липа. – К.: ІЗМН, 1996. – 52 с.
2. Кобернік С. Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навч. метод. посібник / [С. Г. Кобернік,

Р. Р. Коваленко, О. Я. Скуратович] ; за ред. С. Г. Коберніка. – К.:
Навчальна книга, 2005. – 319 с.

Тема 7. ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ УЧНІВ

Закріплення матеріалу може бути окремим етапом уроку, тоді вчитель відводить на це спеціальний час. Воно має на меті вторинне відтворення викладеного вчителем і перевірку засвоєння, розуміння учнями навчального матеріалу.

Ефективні прийоми, спрямовані на запам'ятовування, – це поєднання розповіді за картою й картиною, самостійні роботи учнів за картою. Слід ураховувати, що кожне географічне поняття закріплюється у свідомості учня за умови, якщо воно часто трапляється в різноманітних зв'язках, є предметом самостійної практичної діяльності.

У розділі «Робота з картою» йшлося про закріплення знань учнів за допомогою контурної карти. Доцільною для закріплення пройденого матеріалу також є робота з зошитом і підручником.

Наочність і цікавий матеріал полегшують учням засвоєння й закріплення отриманих знань. Для розвитку інтересу до предмета вчитель має використовувати цікаві відомості з географії, проводити географічні ігри, вікторини. Учні із задоволенням відгадують загадки, найпростіші ребуси, шаради, головоломки, відповідають на цікаві географічні питання завивченими темами. Це не тільки робить урок цікавим, а й сприяє закріпленню матеріалу, розвитку їхньої пам'яті, мислення.

Подамо приклади вікторин, які неодноразово проводилися на уроках географії в спеціальній школі.

Вікторина «Ліс»

1. Чи може рости ліс без птахів?
2. Як дізнатися, скільки дереву років?
3. Як дізнатися за деревами напрямок?
4. Яке дерево росте тільки в тіні?
5. Деревина якого відомого вам дерева найміцніша?
6. Яке дерево росте швидше за інших?
7. Які ліки роблять з дерев?
8. Під якими деревами треба шукати білі гриби, підберезники, підосичники? Де ростуть лисички, опеньки?

9. Який ліс називається хвойним, змішаним, листяним?

10. Який вірш ви знаєте про ліс?

Вікторина «Рідне місто»

1. Назвіть рік заснування міста.

2. Яка річка тече через місто? Куди вона впадає?

3. Іменами яких відомих людей названі вулиці й площі нашого міста?

Розвиває інтерес і закріплює знання учнів виготовлення саморобних наочних посібників, робота в краєзнавчому куточку, на географічному майданчику, під час літнього відпочинку, походів. Уроки й позакласні заходи, що містять пізнавально-цікавий матеріал, не тільки допомагають закріпленню, а й зацікавлюють учнів і допомагають розвивати в них довірливу увагу – одну з найважливіших умов свідомої діяльності.

Домашні завдання можна давати і для поглиблення знань учнів і для підготовки до засвоєння нового матеріалу на наступному уроці. І в тому і в тому разі завдання додому повинно містити закріплення пройденого на уроці. Однак потрібно мати на увазі: якщо домашнє завдання «методично не продумане», воно може спричинити зворотнінаслідки: навчити «махлювати», обманювати, недобросовісно ставитися до виконання своїх обов'язків, набувати негативні навички, що заважають навчанню.

Домашнє завдання – один з найважливіших видів закріплення навчального матеріалу, тому має бути різноманітним. З його перевірки починається урок і часто їм закінчується.

Учитель може запропонувати дітям, разом із читанням статті й заучуванням назв об'єктів та їх розташування на карті й такі завдання:

- Нанести на контурну карту і розфарбувати досліджувані об'єкти.
- Намалювати який-небудь предмет, підписавши його.
- Виписати в зошит назви з підручника або записати їх по пам'яті.
- Заповнити таблицю.
- Здійснити «подорож» картою.
- Дізнатися щось про свою місцевість.
- Прочитати художню розповідь в кінці книги, усе або останню його частину (якщо початок прочитано в класі).

- Порівняти або повторити певний матеріал.
- Провести якісь спостереження.
- Подивитися по телебаченню, в Інтернеті якусь передачу.
- Принести вирізки з газет, журналів на певну тему.
- Зробити частину макета.
- Письмово відповісти на питання, поставлені в класі.
- Коротко описати спостереження, подію, екскурсію або зміст кінофільму.
- Закінчити якусь роботу, розпочату в класі.

Домашнє завдання вчитель попередньо обов'язково роз'яснює на уроці й переглядає, чи правильно воно записано в щоденниках учнів. Задавати додому можна в різний час уроку, найчастіше наприкінці, однак у жодному разі не після дзвінка, і обов'язково з коментуванням.

Робота з підручником

Підручники з географії для спеціальної школи написано відповідно до навчальної програми для цих шкіл. Зрозуміло, що не можна обмежуватися використанням лише підручника. Учителю необхідно постійно застосовувати на уроках хрестоматійний матеріал, публікації, розповіді географічного змісту з книг для читання тощо.

Тексти статей підручників складено поурочно, проте більшість статей містить матеріал дещо більший за обсягом, ніж передбачено програмою. Цей додатковий матеріал пропонується для закріплення основного. Так, в підручнику для 7 класу дається коротка характеристика промисловості держав, а програмою передбачено лише знання їх назв, розташування на карті, столиць, основного населення й політичного устрою. Водночас у підручнику є статті (наприклад, «Польоти в космос», «Промисловість і сільське господарство України»), матеріал яких передбачає додаткової інформації.

Кількість сторінок у підручнику, розрахованих на один урок, коливається від 0,5 до 2, від учнів же потрібно лише знання кількох рядків, тільки основного, програмного. Основні назви й висновки, які необхідно запам'ятати, виділено в тексті статті напівжирним шрифтом. Мінімальний обсяг навчального матеріалу, який повинен бути засвоєний учнями, визначається й контрольними запитаннями,

що додаються до кожної навчальної статті. Перед статтею в підручнику розміщено завдання для роботи з картою, малюнком, які повинні підготувати учнів до найбільш повноцінного сприйняття матеріалу, поданого в тексті. Після статті вміщено питання для перевірки знань основного матеріалу учнями, практичні завдання, що сприяють його закріпленню, а також деякі питання, спрямовані на виховання в учнів любові до природи, на поглиблення знань рідного краю. Наприклад, пропонується дізнатися, як використовуються річка, озеро, ставок, чим займаються жителі тієї місцевості, де живуть і навчаються діти, або розповісти про користь, яку приносять людині ліс, домашні тварини, як у нас охороняють ліси, звірів і птахів. Усі ці питання й завдання відповідають вимогам програми з географії для розумово відсталих учнів.

Підручники з географії містять різні матеріали: тексти (описові, пояснювальні, художні, віршовані), схеми, таблиці, карти, малюнки, запитання й завдання. Доступність, простота й емоційність викладу сприяють засвоєнню навчального матеріалу розумово відсталими школярами. Текст підручника надруковано великим шрифтом. Дрібний шрифт швидко стомлює розумово відсталіх дітей, оскільки багатьох із них слабкий зір. До того ж, великий шрифт, яким надруковано питання й завдання, підкреслює важливість їх виконання учнями.

Сказане набуває значущості лише в разі методично правильного навчання учнів роботі з підручником, прищеплення любові до підручника, виховання в них навички та вміння користуватися книгою, акуратності в користуванні навчальним посібником. Учні повинні обернути книгу, уклеїти в неї карти. За дбайливе ставлення до підручників наприкінці навчального року можна виставити оцінки в щоденнику, або заохотити іншим способом.

Велике значення в прищепленні інтересу й любові до книги має навчання учнів свідомого читання, оскільки механічне читання швидко набридає їм і викликає небажання працювати з книгою. Для виконання цієї умови потрібно прагнути максимально забезпечити ознайомлення учнів, безпосередньо або за допомогою наочних засобів, з тими предметами і явищами, про які йдеться в статті. Діти повинні розуміти й уявляти те, про що вони читають. При цьому

вчителю слід користуватися основними методами повторення й порівняння (від відомого – до невідомого, від близького – до далекого), систематично проводити словникову роботу. Дуже важливо не допускати запам'ятовування неправильно зрозумілого слова. Слова, переважно спеціальні назви, учитель заздалегідь готує для пояснення учням. Однак не завжди можна передбачити, як складуться уявлення розумово відсталого учня про той чи той предмет або явище після читання статті.

Діти зазвичай плутають значення слів «розводять» і «водяться», «ростуть» і «садять». Можна навести багатотакіх прикладів, щозасвідчують потребу проведення словникової роботи на кожному уроці географії.

Словникова робота як обов'язковий складник педагогічного процесу вимагає від вчителя великої методичної підготовки, грамотності, правильного мовлення. Майже в кожній статті підручника є важкі для запам'ятовування слова. На них необхідно звернути увагу дітей, записати на дошці і в зошиті, пояснивши їх написання. Доцільною буде робота над походженням слова, можна прочитати пояснення слова в спеціальній статті. Не всі назви, звичайно, треба опрацьовувати так, занадто мало часу для цього, однак найбільш важкі необхідно. Наприклад, такі прізвища, як Беллінсгаузен, Крузенштерн, діти не запам'ятають, якщо немає додаткового розповіді вчителя, портретів цих прославлених мореплавців.

Зазвичай, коли йдеться про словникову роботу, її пов'язують іноді з викладанням української мови, що неправильно. Поповнення словникового запасу учнів – це систематична кропітка робота, яка проводиться на кожному уроці з будь-яких предметів. Як і на уроках української мови, кожен рік навчання з географії повинен давати розумово відсталим учням певний обсяг нових слів і понять. До того ж поповнення словникового запасу школярів має бути не випадковим, а безпосередньо пов'язаним з програмним матеріалом. Роботу з незрозумілими, складними словами вчитель зазвичай проводить до читання статті підручника, а іноді й після першого читання.

На відміну від масової школи, де підручник з географії призначається переважно для самостійної роботи учнів, у спеціальній

школі ми тільки прагнемо цього. Це пояснюється тим, що школярі-дебіли, читаючи навчальну статтю дома, не в змозі самотійно виокремити основне, навпаки, їм притаманне запам'ятовування деталей, менш важливих з пізнавальної позиції. Тому, зазвичай, статтю спочатку читають у класі, з'ясовують її сприйняття, визначають важливе для запам'ятовування й тільки після цього задають на повторне опрацювання дома.

Первинне читання статті учнями на уроках у спеціальній школі дещо відрізняється від подібної роботи в масовій, де вчитель зосереджує увагу дітей на незрозумілих словах, розглядає з ними малюнки тощо. У спеціальній школі вчитель пропонує учням (одному або декільком) прочитати відразу статтю повністю. При цьому не можна відволікати увагу розумово відсталих дітей ні на що. Пояснюється це тим, що такі учні внаслідок відволікань їхньої уваги на якесь слово або малюнок забувають смисл прочитаного. Досвід засвідчує, що після читання статті з зупинками, по частинах і питання вчителя: «Про що ти прочитав?» – учні переказують останнє речення в тексті або повторюють пояснення слова. Тому рекомендується важкі щодо вимови й наголошення слова опрацювати заздалегідь, виписавши їх на дошку, а ті слова, які діти не зрозуміли, опрацювати під час повторного читання. Якщо прочитана стаття складна за змістом, можна ще раз прочитати її, поєднавши з показом на карті й малюнках описуваних об'єктів, явищ. Повторно статтю можна читати по частинах або вибірково.

Читання тексту може бути мовчкий вголос, супроводжуватися виписуванням окремих назв, заповненням контурної карти й таблиць, замальовками. Читання вголос має бути виразним, з дотриманням розділових знаків, досить гучним, спокійним.

Корисно навчити учнів знаходити відповіді в тексті на запитання вчителя, малюнок за порядковим номером тощо. Розуміння статей у підручниках географії поглиблюється за допомогою читання оповідань, уміщених у кінці книги, і перегляду малюнків. До якої саме статті слід прочитати ту чи ту розповідь, зазначено наприкінці статей. Більшість текстів відрізняються цікавим змістом, допомагають у розвитку інтересу і прищепленні любові учнів до географії, до читання книг. Найчастіше такі розповіді задаються для

читання дома. Для того, щоб зацікавити учнів таким домашнім завданням, учитель читає в класі кілька рядків з початку розповіді або інший цікавий незакінчений уривок.

Слід приділяти увагу роботі учнів з малюнками, надрукованими в підручниках. У кожному підручнику їх не менше 100 (на 68–72 уроки). Прості й лаконічні підписи під малюнками полегшують учням їх сприйняття. Розумово відсталому учневі потрібні допомога вчителя й час для розгляду малюнка, тому доцільно детально опрацювати малюнок до читання статті (виокремити основні деталі на дошці, використати аналогічний малюнок тощо). Тоді під час читання статті учням буде достатньо поглянути на малюнок, щоб зрозуміти його зміст. Згодом, закріплюючи прочитаний матеріал, можна ще раз розглянути малюнки, надруковані в підручнику.

Читання учнями статті підручника найдоцільніше проводити після опитування, вступної бесіди, розповіді вчителя, словникової роботи, роботи з картою, опрацювання малюнка. Під час повторення навчального матеріалу учні можуть читати статтю на будь-якому етапі уроку або самостійно вдома.

Отже, читання статті часто слугує закріпленням знань учнів. Деякі види робіт доцільно проводити тільки після читання статті підручника (наприклад, записи в зошитах, читання додаткових оповідань тощо). Вироблення навички роботи з підручником має важливе значення в успішному оволодінні знаннями, прищепленні школярам любові й інтересу до книги, до предмету.

Роботи із зошитом

Велике значення для закріплення знань з географії має робота із зошитом. Вона привчає учнів до систематичної роботи, виховує самостійність і самоконтроль.

Робота з зошитом з географії ведеться з 5 по 9 клас від початку навчального року. На уроках географії зручніше використовувати зошити в клітинку: у них легше правильно розташовувати малюнок, виконувати настанови вчителя щодо розмірів малюнка, виокремлювати місце для запису.

У 5 і 6 класах учні повинні користуватися зошитом в 24 сторінки, а в 8 і 9 класах – у 48. У кінці зошита відводиться кілька сторінок для словника. Підписується зошит у класі.

У 5 класі на початку навчального року вчитель кожного уроку перевіряє зошити учнів, оскільки для дітей географія новий предмет, і відрізняється від тих, що вони вивчали в початкових класах. Надалі учні відповідають біля дошки із зошитом. Якщо завдання в зошиті не виконано, слід або не викликати учня, або знижувати оцінку за відповідь.

Регулярно перевіряючи зошити, учитель оцінює роботи дітей і виставляє в класний журнал один-два рази на чверть позначки за ведення зошита, які враховуються при загальній оцінці знань за чверть. Доцільно також періодично проводити виставки кращих зошитів.

У зошитах з географії учні роблять найпростіші креслення, схематичні замальовки, малюнки рослин, тварин, типових для досліджуваної місцевості, короткі записи з дошки, уміщують тематичні картинки, вирізані з використаних підручників і журналів. До словника виписуються назви географічних об'єктів, важкі для правопису, вимови й наголошення. Самостійно в класі або вдома учні письмово відповідають на запитання вчителя, добирають інформацію про географічні об'єкти і явища, висвітлюють результати спостережень, викладають зміст навчального фільму.

Записи в зошитах з географії повинні бути короткими й не замінювати та дублювати підручник. Вони допомагають учням краще запам'ятати висновки кожного уроку, засвоїти нові слова, їх правопис, а також, використовуючи малюнки, поєднати назву й уявлення про певний об'єкт або предмет.

Замальовки спостережуваних предметів і явищ сприяють створенню виразних уявлень в учнів, учать вдумливо досліджувати географічні об'єкти і явища, виокремлювати їхні притаманні особливості, розвивають спостережливість. Часто учні, виконуючи завдання вчителя, механічно перемальовують картинки з підручника за допомогою копіювального паперу; таке малювання з навчального погляду марне. Складні змістовні малюнки можна дозволити вирізати з журналів, використаних підручників, роздруковувати з інтернету й наклеювати в зошит. Самостійний підбір малюнків, картин з теми, що вивчається, підвищує інтерес дітей до предмету.

Для розвитку інтересу до замальовок у зошиті дітям можна розповісти про те, що багато вчених-географів дуже добре малювали (Н. Н. Міклухо-Маклай, Н. М. Пржевальський, П. П. Семенов-Тян-Шанський, Ф. Нансен тощо). Досвід засвідчує, що, незважаючи на обмежені здібності до малювання, більшість розумово відсталих дітей малює із задоволенням.

Малюнки й схеми виконуються переважно олівцями. Діти можуть вправлятися в малюванні на спеціальних грифельних дошках, за можливості, на планшетах, найперше – на класній дошці. Від учнів не вимагається зображення великих просторів земної поверхні або груп предметів. Окремі ж предмети, об'єкти (рослини, тварини) школярі можуть намалювати за допомогою вказівок вчителя (про місце розміщення малюнка в зошиті, приблизний розмір, колір, основні елементи малюнка тощо).

Важливе значення під час виконання завдання має олівець, яким малюють: він повинен бути досить довгим, із м'яким грифелем і добре підточеним.

Здебільшого учні змальовують з ілюстрацій в підручнику з географії, зі своїх замальовок, зроблених під час екскурсій, рідше малюють по пам'яті.

Подамо приблизний перелік замальовок або ілюстрацій, які повинні бути в зошитах учнів з географії.

5 клас

Положення Сонця над горизонтом у різний час доби, року. Термометр і флюгер. Лінія й сторони горизонту. Компас. Контури пагорба, яру, гори, річки. Острів і півострів. Схема колодязя. План класу, шкільного ділянки. Позначення напрямків на кресленні. Умовні знаки плану. Умовні кольори й знаки карти. Форма землі, полюса й екватор. Діаграма суші й води. Схема зміни дня й ночі. Схема розташування теплових поясів на земній кулі. Одна-дві рослини й тварини, типове для відповідного теплового пояса. Видові ілюстрації з теми «Карта нашої Батьківщини».

6 клас

Північне саяво, крижані тороси. Мох, лишайник, водорості на дні Баренцова моря. Тюлень і морж. Полярна станція, вертоліт. Карликова береза, гриби, ягоди втундрі. Олень, нарти, факторія.

Дерева тайги (вибірково). Одна-дві типових для лісової смуги тварини. Корисні копалини в чорноземних степах. Ховрах. Саксаул. Бавовна. Верблюд. Схема зрошувального капалу. Схема «Зміна рослинності в горах». Орел або гірський козел. Схема розташування гір на Чорноморському узбережжі Криму і Кавказу. Мандаринове або лимонне дерева. Кипарис. Ілюстрації про працю в сільському господарстві й промисловості.

7 клас

Форма Землі. Порівняльні розміри планет. Гори на Місяці. Діаграма суші й води на Землі. Зміна пір року. Шлях Місяця навколо Землі. Схема затемнення Місяця. Схема затемнення Сонця. Схема вулкана. Ілюстрації (вирізки із журналів, календарів, роздруківки з інтернету) природи й життя населення в різних частинах світу, державах.

Більшість названих робіт виконується в зошитах дома після попереднього пояснення вчителя (зазначення місця в зошиті для малюнка й його назви).

Систематичний перегляд записів і малюнків в зошиті під час повторення навчального матеріалу допомагає учням закріпити вивчений матеріал. Наприкінці року вчитель збирає зошити, на початку наступного роздає для повторення (іноді й в середині року, якщо вивчається та ж тема). Наприклад, малюнки й записи з тем «Навколосвітні подорожі» і «Земна куля», що вивчаються в 5 класі, необхідно використовувати в 7 класі під час вивчення тем «Частини світу і океани» і «Земля–планета».

Зошити минулих років учитель видає окремим учням і в тому разі, якщо школяр має відновити в пам'яті розділ, без знання якого не можна працювати далі. Матеріал, який не може бути відтворений учнями самостійно, відтворюється за умови, якщо поставити правильно сформульоване питання або уможливити сприйняття частини поданого матеріалу. Таке сприйняття учнем дають їх зошити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одинченко Л. К. Современные подходы к конструированию учебников по географии для детей с нарушениями умственного развития / Л. К. Одинченко // Педагогика и психология: тренды, проблемы, актуальные задачи: Сб. научных трудов. В 2-х томах. – Том II. – Краснодар, 2014. – С. 93–98.
2. Одинченко Л. К. Робочий зошит як компонент навчально - методичного комплексу вивчення географії у спеціальній школі / Л. К. Одинченко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – Випуск XXI в двох частинах. – Ч. 2. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2012. – Ч. 1. – С. 192–198.
3. Товстоган В. С. Основи географії зі спеціальною методикою викладання: Навчально-методичні рекомендації до лабораторних занять / В. С. Товстоган. – Херсон: ХДУ, 2004. – 12 с.

Тема 8. ПЕРЕВІРКА ЗНАНЬ УЧНІВ

Перевірка знань учнів може проводитися не тільки як окремий етап роботи, а й під час пояснення нового матеріалу, закріплення самостійної роботи учнів. Продуктивність такої роботи залежить від систематичності. При перевірці вчитель уважно стежить за відповіддю учнів (за правильністю викладу матеріалу, повнотою, за тим, як учень представляє предмети і явища, про які розповідає, як уміє застосовувати на практиці отримані знання). Слухаючи одного учня, вчитель уважно стежить за всім класом.

Систематичність, індивідуальний підхід, спокійний тон і терплячість з боку вчителя, правильна конкретна коротка форма питання, відповідність його програмі є основними вимогами до перевірки знань дітей з обмеженими можливостями в спеціальній школі. Слід урахувати, що вимагати від учня треба переважно знання найбільш істотних фактів, основних висновків. Якщо вчитель деталізує, учні намагаються запам'ятати саме це, забуваючи про основне.

Залежно від структури уроку, від його мети, обсягу досліджуваного матеріалу вчитель використовує різні види опитування. Це активізує учнів, дає змогу опитати більше. За всіх видів перевірки знань пріоритетне значення має правильно сформульовані питання вчителя.

Тому необхідно пам'ятати, що:

- а) питання ставляться в певній послідовності;
- б) не слід ставити запитань, які передбачають односкладні відповіді;
- в) треба ставити більше питань, які змушують учнів думати, питань практичного характеру.

Індивідуальний і систематичний облік знань має велике значення для підвищення якості навчання, стимулює увагу й старанність учнів, допомагає вчителю навчити кожного учня.

Скорочення часу, що витрачається на опитування, досягається ретельною підготовкою питань для перевірки знань, використанням різних прийомів і форм перевірки.

Індивідуальне опитування біля карти дає можливість отримати від учня ґрунтовну відповідь із використанням наочностей замальовок на дошці. Правильна відповідь учня – це і розвиток мовлення, і розвиток мислення. Під час розповіді, як і під час читання, учитель виправляє помилки у мовленні учня, однак не зосереджується детально на них, оскільки це доцільно зробити пізніше, коли учень закінчить свою розповідь. Не можна «збивати» і без того слабо розвинену думку й мовлення розумово відсталого дитини. Під час переказування статті велику допомогу надає учневі план, за яким учитель учить дітей викладати свої думки. Спочатку план записується щодня на дошці, і діти за ним переказують прочитане (такий же план можна записати в зошитах учнів). Надалі вони запам'ятовують цей план і розповідають, користуючись їм уже по пам'яті.

Щоб індивідуальне опитування не перетворилося на бесіду з одним учнем, учитель пропонує іншим дітям доповнювати відповідь або ставити свої питання. Для економії часу можна кільком учням одночасно дати картки з питаннями. Питання ставиться вчителем усьому класу (для мобілізації уваги учнів), потім викликається один учень. Інші слухають його відповідь, додаючи й виправляючи в разі неточності відповіді. За цей час встигають підготуватися до відповіді учні, яким були роздано картки. Так можна опитати, поєднуючи роботу з мапою, кілька дітей).

Під час перевірки знань і навичок учнів слід використовувати питання до статей у підручнику.

Різноманітність методів опитування розвиває уважність учнів, закріплює їх знання.

У спеціальній школі важко змусити весь клас працювати в той час, коли опитується один учень, особливо слабкий, тому вчитель має застосовувати такі форми опитування, що сприяють роботі максимальної кількості учнів.

Ефективним у цьому разі є фронтальне опитування, яке уможливорює опитування багатьох учнів за короткий час, активізуючи їхню увагу. Таке опитування може проводитися з вивченого матеріалу й за всією темою. Зручне воно тим, що відповіді на питання даються в короткій формі, тому можна поставити багато питань.

Фронтальне опитування готує учнів до участі в подальшій роботі на уроці. Особливо корисно проводити його після опрацювання теми, переходячи до вивчення нового матеріалу.

Однією з форм перевірки знань є ущільнене опитування: учитель одночасно викликає кілька учнів для заповнення таблиць на дошці або на картках. Наприклад, у 5-6 класах, вивчаючи теми «Помірні країни», «Лісова смуга», можна запропонувати заповнити таку таблицю:

Дерева	Рослини	Лісові тварини	Птахи	Риби	Гриби	Квіти	Ягоди
--------	---------	----------------	-------	------	-------	-------	-------

У 5 класі з теми «Холодні і теплі країни» можна заповнити таку таблицю (викликаються троє учнів):

Рослини	Тварини	Заняття населення
---------	---------	-------------------

У 5–8 класах, вивчаючи тему «Річки», доцільно працювати з такою таблицею:

Назва річки	Звідки бере початок	Куди впадає
-------------	---------------------	-------------

У 6 класі заповнюється таблиця матеріалом про кожну природну зону, область (викликаються одночасно 4 учні):

Область	Обласний центр	Основне населення	Заняття населення	У якій природній зоні розташована
---------	----------------	-------------------	-------------------	-----------------------------------

У 7 класі при вивченні досить важкої теми «Азія» можна заповнити таку таблицю:

Тварини на півночі Азії	Тварини в тайзі	Дерева тайги	Тварини в пустелі	Рослини пустель	Тварини в лісах Індії та Індонезії	Корисні рослини на півдні Азії
-------------------------	-----------------	--------------	-------------------	-----------------	------------------------------------	--------------------------------

Заповнення таких таблиць може проводитися одночасно всім класом, а потім відповіді зачитуються, перевіряються й доповнюються.

Активізації класу сприяє й робота, у процесі якої учні по чергово заповнюють на дошці по одній графі таблиці. Наприклад, у 7 класі під час огляду будь-якої частини світу вчитель пише в таблиці назву держави, а столицю й населення вписують викликані учні, або вказується столиця, а графи «Держава» і «Населення» заповнюють діти тощо.

Держава	Головне місто	Населення
---------	---------------	-----------

Такі таблиці підсумовують знання, систематизують, візуально закріплюють, створюють цілісність теми.

Інший вид перевірки знань учнів – письмове опитування: учитель пише на дошці питання, а учні відповідають на них у зошитах. Тривалість такої перевірки – не більше 10–20 хв. Питання формулюються стисло. Учитель може провести таку ж роботу за картками з індивідуальними завданнями. Цей вид перевірки є продуктивним, оскільки ґрунтується на індивідуальному підході до дітей, нетривале за часом й не передбачає списування.

Наприкінці вивчення теми, доцільно провести такі види контрольних робіт за контурною картою:

а) надписати назви групи вивчених об'єктів (півостровів, островів, океанів, частин світу тощо);

б) позначити шлях кораблів Магеллана, Північний морський шлях або кордони досліджуваного об'єкта;

в) позначити умовними позначками й надписати, наприклад, гідроелектростанції, канали, основні родовища корисних копалин тощо;

г) географічний диктант: називаються повільно найбільші річки, столиці і под., а діти підписують їх на картах.

Перед виконанням учнями такої письмової роботи вчитель пояснює, як надписувати об'єкти на карті, чи можна користуватися атласом, настільними картами тощо.

Під час перевірки знань і вмінь, учитель оцінює відповіді дітей. Вибір методу або прийому перевірки залежить від змісту матеріалу й віку учнів, їх розумових особливостей. Доцільніше використовувати комплекс різних методів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одинченко Л. Географія України: 9 клас: підруч. для спец. загальноосвіт. навч. закл. для розумово відсталих дітей / Л. К. Одинченко, В. О. Липа. – К.: Либідь, 2014. – 240 с.
2. Кобернік С. Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навч. метод. посібник / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко, О. Я. Скуратович. [За ред. С. Г. Коберніка]. – К.: Навчальна книга, 2005. – 319 с.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ІЗ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕТОДИКИ ГЕОГРАФІЇ

1. Корекційно-виховне значення та завдання курсу географії в спеціальній школі.
2. Аналіз програми з географії для спеціальної школи (за роками навчання).
3. Зміст початкових відомостей з географії в програмі предметних уроків і екскурсій у 1–4 класах.
4. Методика проведення спостережень за природою в молодших і старших класах спеціальної школи.
5. Реалізація краєзнавчого принципу під час навчання учнів географії.
6. Види й форми наочних засобів, що використовуються на уроках географії в спеціальній школі. Методика роботи з малюнками і з навчальними фільмами. Малювання й записи на класній дошці.
7. Види карт, що застосовуються в навчанні географії учнів спеціальної школи. Методика роботи з настінними, контурними й настільними картами.
8. Організація екскурсій з географії.
9. Значення практичних робіт з географії в спеціальній школі і методика їх проведення.
10. Організація географічного майданчика в спеціальній школі. Види робіт, які проводяться на географічному майданчику.
11. Організація краєзнавчого куточка. Види робіт учнів з вивчення рідного краю.
12. Методика подання учителем нового матеріалу. Вимоги до мовлення вчителя.
13. Методика проведення словникової роботи на уроках географії.
14. Методи і прийоми закріплення знань учнів на уроках географії.
15. Значення розвитку інтересу до уроків географії в учнів з обмеженими можливостями. Прийоми такої роботи.
16. Які матеріали містяться в підручниках географії для спеціальної школи? Як і на якому етапі проводиться читання

навчальної статті, виконання завдань, робота з ілюстраціями підручника?

17. Види робіт, що виконуються учнями в зошитах з географії. Методика роботи із зошитом.

18. Види домашніх завдань з географії.

19. Методика вивчення тем програми з географії:

5 клас

«Орієнтування на місцевості», «Форми поверхні Землі і вода», «Від виду місцевості до плану і карти», «Земна куля», «Теплові пояси на земній кулі», «Картини природи і життя населення на земній кулі», «Карта нашої Батьківщини».

6 клас

«Природні зони України».

7 клас

«Короткі відомості про Землю, Сонце та Місяць», «Короткий огляд частин світу», «Україна на карті світу».

20. Принципи тематичного планування уроків з географії. Аналіз уроку.

21. Позакласна робота з географії.

Додаток

ОБЛАДНАННЯ, НЕОБХІДНЕ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Прилади:

- Термометри вуличні та кімнатні.
- Флюгер.
- Барометр.
- Компаси (20 штук).
- Глобуси настільні (20 штук).
- Телурій.
- Метр складений або рулетка.
- М'яч невеликий.
- Мультимедійне забезпечення.
- Епідіаскоп.
- Великий глобус і глобус, призначений для навчання сліпих.

Карти:

- Фізична карта півкуль.
- Фізична карта України.
- Карта природних зон світу.
- Карта природних зон України.
- Зоографічна карта України.
- Політична карта світу, політична карта Європи.
- Атласи для початкової школи (20 штук).
- Фізичні карти окремих частин світу.

Наочні засоби:

- Малюнки окремі й набори ілюстрацій з географії (відповідно до програмного матеріалу).
- Презентації.
- Фільми та ролики.
- Таблиці з географії.

- Схеми (кругообіг води, затемнення Сонця і Місяця тощо).
 - Портрети відомих географів-мандрівників.
 - Презентації.
 - Саморобна наочність (колекції, гербарії тощо).
 - Література для вчителя географії.
 - Дефектологічний словник.
 - Книга для вчителя спеціальної школи.
 - Хрестоматії і підручники з географії для масової школи.
 - Словники-довідники з географії для вчителів.
 - Дитяча енциклопедія.
 - Шкільний календар.
 - Настільний календар.
- Журнали:*
- «Дефектологія».
 - «Початкова школа».
 - «Географія в школі».
 - «Навколо світу».
 - «Географія».
 - «Український географічний журнал».

ДЛЯ ПОДАТОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА ГЕОГРАФІЇ

Завітренко Д. Ж.

Рацул А. Б.

Нагорна О. В.

Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. др. арк. 4,6.

*ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.
м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.*

*СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 2444000000027816 від 18.08.2016.*

